

1.
a) Valentin von Saebisch, projekt zachodniego portalu wejściowego do wrocławskiego ratusza, 1616, odbitka fotograficzna, 17,9 × 12,9 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych, inv. fot. 2983/5; b) zachodni portal wejściowy do wrocławskiego ratusza. Fot. M. Świdrak

a) Valentin von Saebisch, project for the western entrance portal to the Wrocław town hall, 1616, photographic print, 17.9 × 12.9 cm. Photo: Wrocław University Library, Graphic Collections Branch, Phot. Inv. 2983/5; b) the western entrance portal to the Wrocław Town Hall. Photo: M. Świdrak

Niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu autorstwa Valentina von Saebischa

The St. Mary Magdalene School in Wrocław project by Valentin von Saebisch that was never built

Marek Świdrak

Uniwersytet Jagielloński / Jagiellonian University

Inskrypcja umieszczona na epitafrum Valentina von Saebischa (1578–1657), jeszcze w XIX w. znajdującym się w kościele pw. św. Elżbiety we Wrocławiu, zapewne w rodowej kaplicy¹, wyrażała jasno, która spośród zasług zmarłego architekta była najwyższej ceniona przez ówczesnych Wrocławian:

Im Jahr 1657. [...] ist seelig verschieden der Wohledle und gestreng Herr Valentin v. Säbisch und Radoschowitz [...] der Königl. Haupt Stadt Breslau bestellte Inspector über den Zeughäuser und Fortification².

Treść pomnika już w XVIII w. utrwaliła jednowymiarowy wizerunek Saebischa, określonego w lakonicznych opisach jako „*rei bellicae peritissimus*”³. A jednak zaangażowanie Saebi-

The inscription on the epitaph of Valentin von Saebisch (1578–1657), housed in St. Elisabeth’s Church in Wrocław – most probably the ancestral chapel¹ – until the 19th c., clearly expressed which merits of the late architect were most highly valued by the people of Wrocław at the time:

Im Jahr 1657. [...] ist seelig verschieden der Wohledle und gestreng Herr Valentin v. Säbisch und Radoschowitz [...] der Königl. Haupt Stadt Breslau bestellte Inspector über den Zeughäuser und Fortification².

As early as the 18th c., the wording of the monument consolidated the one-dimensional image of Saebisch, described in laconic descriptions as “*rei bellicae peritissimus*”³.

scha w obronność miasta – rysujące się mgliście już ok. 1612 r., obejmujące uchwytnie niegdyś archiwalnie prace projektowe od 1630 r., wreszcie ukoronowane pełnieniem od maja 1634, zapewne dożywotnio, stanowiska budowniczego fortyfikacji i inspektora arsenału⁴ – nie wyczerpuje spektrum jego pracy dla Wrocławia i jego mieszkańców. Dość powiedzieć, że w latach 1626–1631 Saebisch był członkiem rady miasta⁵, zapewne jednym z dwóch odpowiadających za nadzór nad budownictwem miejskim (*aedificatores*)⁶. Poważny wymiar polityczny miała zresztą oczywiście także jego późniejsza działalność fortyfikatora-projektanta, a zarazem urzędnika odpowiedzialnego za obronność miasta. Niniejszy tekst zostanie jednak skoncentrowany na innym dokonaniu Saebischa – na jednym z jego niezrealizowanych projektów, który można zinterpretować jako niedoszlą inwestycję miejską Wrocławia.

Wbrew bowiem narracji o Saebiszu, jaka dominuje w literaturze, już dawno odnotowano, że poza projektowaniem umocnień podejmował on w stolicy Śląska zlecenia architektoniczne, choć wiemy o nich bardzo niewiele. Dość powiedzieć, że brak podstaw źródłowych, choćby nawet odpisów, informujących o jego zaangażowaniu w jakiegokolwiek tamtejsze fundacje mieszczańskie. W szczególności żadna nie została wymieniona jako zawarta w tece rysunków Saebischa zaginionej w 1945 roku⁷ (dalej: plany budynków), której zawartość znamy częściowo z komentarzy Ludwiga Burgemeistra i Karla Gretschela, a także w sumie z ośmiu reprodukcji. Choć wiadomo, że znajdowały się tam projekty wiejskich dworów i lusthausów należących do wrocławskich patrycjuszów⁸, to nie są znane żadne źródła dotyczące zaangażowania Saebischa w którąś z mieszczańskich fundacji realizowanych w samym Wrocławiu. Nie jest to zresztą dziwne – na znaczne przetrzebieenie archiwaliów dotyczących budownictwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVII w. zwracano uwagę jeszcze przed katastrofą II wojny światowej⁹. Przy takim stanie źródeł jedynie Piotr Oszczanowski postawił lapidarną, acz przekonującą tezę o autorstwie Saebischa w przypadku projektu portalu do kaplicy Dumlosych

Yet Saebisch's involvement in the city's defences – already vaguely apparent around 1612, involving archival design work from 1630 onwards and finally culminating in his, probably lifelong, appointment as constructor of fortifications and inspector of the arsenal⁴ from May 1634 – does not exhaust the spectrum of his work for Wrocław and its inhabitants. Suffice it to say that in the years 1626–1631 Saebisch was a member of the city council⁵, presumably one of two responsible for the supervision of municipal developments (*aedificatores*)⁶. Naturally, there was also a serious political dimension to his subsequent work as a fortification planner and at the same time as an official responsible for the city's defence. However, this text will focus on Saebisch's another achievement, namely on one of his unimplemented projects, which can be interpreted as a would-be urban investment of Wrocław.

In fact, contrary to the narrative about Saebisch prevalent in the literature, it has long been accepted that, in addition to designing fortifications, he undertook architectural commissions in the Silesian capital, although very little is known about them. It is sufficient to say that there is no source basis, not even copies, reporting his involvement in any of the burgh foundations there. In particular, none is mentioned as comprising the portfolio of Saebisch drawings lost in 1945⁷ (hereafter: building plans), the contents of which are partially known from commentaries by Ludwig Burgemeister and Karl Gretschel, as well as from eight reproductions in total. Even though it is known that there were designs for country manors and “Lusthäuser” owned by the patricians of Wrocław⁸, no sources are known regarding Saebisch's involvement in any of the bourgeois constructions completed in the city itself. This is hardly surprising – the considerable depletion of archival material relating to Wrocław townbuilding in the first half of the 17th c. had been pointed out even before the disaster of the World War II⁹. In view of this state of the sources, only Piotr Oszczanowski put forward a concise yet convincing thesis of Saebisch's authorship in the case of the design for the portal to the Dumlose

przy kościele pw. św. Elżbiety¹⁰. Podobnych – opartych na analizie stylistycznej – propozycji można sformułować więcej, jednak kwestie te, wysoce spekulatywne, wymagają odrębnego opracowania.

Inaczej, choć tylko nieznacznie lepiej, ma się sytuacja, jeżeli chodzi o stan wiedzy na temat aktywności Saebischa dla ośrodka tumskiego. W planach budynków znajdował się bowiem m.in. (niestety niepublikowany) niezrealizowany projekt nowej, opisywanej jako „barokowa”, fasady kościoła pw. św. Piotra i św. Pawła, pochodzący z r. 1618¹¹. Nie jest pewne, kto był zleceńdawcą Saebischa: czy kapituła kolegiaty świętokrzyskiej, czy może arcyksiążę Karol Habsburg – biskup wrocławski, dla którego Saebisch tworzył projekty architektury rezydencjonalnej i rekreacyjnej¹². W literaturze pojawiły się ponadto sugestie łączące architekta także z projektami dla wrocławskich, podmiejskich kościołów luterańskich. Za nieprzekonującą trzeba przy tym uznać tezę o jego odpowiedzialności za przebudowę kościoła pw. św. Urszuli i Jednastu Tysięcy Dziewic¹³, ukończoną w r. 1613¹⁴. Valentin co prawda, wraz ze swym ojcem i braćmi, jest wymieniany jako współfundator tamtejszej ambony (w latach 90. XVI w.)¹⁵, jednak dotychczas brak jakichkolwiek argumentów za przypisaniem mu projektu architektonicznego świątyni¹⁶. Być może za to Saebisch miał jakiś wpływ na formę odbudowanego w 1648 r. kościoła w Praczach Odrzańskich – miejscowości należącej do wrocławskiego szpitala św. Trójcy, dla którego rada miejska była „najwyższym opiekunem i zarządcą”¹⁷. Przedsięwzięcie to podlegało wrocławskiej administracji, zatem Saebisch, pełniący od 1634 r. funkcję architekta miejskiego, musiał co najmniej zaakceptować projekt. Struktura świątyni wykazuje przy tym pewne podobieństwa z niezrealizowanym abrysem kościoła luterańskiego autorstwa Saebischa, z 1619 r., ale ich ogólność nie pozwala wysuwać jednoznacznych tez atrybucyjnych¹⁸.

Jako pewniejszą można traktować tezę o zaangażowaniu architekta w przebudowę arsenału mikołajskiego. Wiadomo, że w 1629 r. dziedzińiec wzbogacono o nową studnię o efektownej obudowie¹⁹, której projekt już dawno związano,

family chapel at St. Elizabeth’s Church¹⁰. While more similar proposals based on stylistic analysis can be made, these issues, highly speculative, require a separate study.

The state of knowledge of Saebisch’s activity for the Cathedral Island (Ostrów Tumski) is different, albeit only slightly better. The building plans included an unaccomplished design (unfortunately unpublished) for a new façade for the St. Peter and St. Paul Church – described as “Baroque” – dating from 1618¹¹. It is not clear who commissioned this work: was it the chapter of the Holy Cross Collegiate Church, or perhaps Archduke Karl Habsburg – the bishop of Wrocław, for whom Saebisch created designs for residential and recreational architecture¹². In the literature, moreover, there have been suggestions also linking the architect to projects for Wrocław’s suburban Lutheran churches. At the same time, however, his responsibility for the rebuilding of the Church of St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins¹³, completed in 1613¹⁴, must be regarded as unconvincing. Whilst Valentin is listed, along with his father and brothers, as co-founder of the pulpit at that location (in the 1590s)¹⁵, to date there is no argument whatsoever for attributing the architectural design of the temple to him¹⁶. However, it is possible that Saebisch had some influence on the form of the church rebuilt in 1648 in Prache Odrzańskie, a locality belonging to Wrocław’s Holy Trinity Hospital, for which the city council was the “supreme guardian and administrator”¹⁷. The project was subject to the Wrocław administration, therefore Saebisch, who had been acting as city architect since 1634, must have at least accepted the design. In this regard, the structure of the church shows some similarities with Saebisch’s unrealised blueprint of the Lutheran church dating from 1619, but their generality does not allow clear attribution theses to be made¹⁸.

The claim of the architect’s involvement in the reconstruction of the City Arsenal can be regarded as more certain. In 1629, the courtyard is known to have been enriched with a new well with an impressive casing¹⁹, whose design has

choć na nieujawnionej podstawie, z Saebischem²⁰. Wysoce prawdopodobne, że był on odpowiedzialny również za koncepcję dwupiętrowego, trójosiowego budynku bramnego, scalającego wschodnie skrzydło arsenału²¹. Trzeba tu jednak podkreślić, że w literaturze występują rozbieżne datowania przebudowy arsenału²², a sam ów obiekt przeszedł liczne transformacje (w tym daleko idącą adaptację po II wojnie światowej), skutecznie uniemożliwiające niebudzące wątpliwości rozwarstwienie jego architektury.

Niepodważalnym dziełem Saebischa jest za to zrealizowana w 1616 r. przebudowa zachodniej partii ratusza wrocławskiego²³. Rada miasta przedsięwzięła tę inwestycję w związku z reaktywacją dwóch kompanii najemnych, zlikwidowanych w 1589 r.²⁴, dla których postanowiono stworzyć pomieszczenia w południowej części gmachu. W ramach tych działań zmodyfikowany został układ wnętrza, dodano okazałe schody do wykusza w południowej elewacji, wprowadzono także liczne nowe portale – zarówno wewnątrz budynku, jak i najbardziej imponujący wejściowy od strony Targu Rybnego²⁵. Choć rysunki Saebischa dla ratusza nie zachowały się do naszych czasów, to wiadomo, że zespół projektów dlań stanowił wydzieloną partię w planach budynków²⁶. Szczęśliwie dysponujemy reprodukcjami aż sześciu z nich. Plan parteru opublikował w 1913 r. Burgemeister w swojej monografii obiektu²⁷, a Kurt Bimler w swoim przewodniku z 1941 r. dołączył reprodukcję rzutu pierwszego piętra²⁸. Fotografie czterech rysunków – trzech portali oraz obramienia okiennego – znalazły się w dokumentacji konserwatorskiej remontu przeprowadzonego w dwudziestolecie międzywojennym, zachowanej do dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu²⁹. Widoczną w projektach koncepcję Saebischa zrealizowano tylko w ograniczonym stopniu – nie powstała np. efektowna wewnętrzna klatka schodowa, nie skorzystano też ze wszystkich wzorów portali czy obramień okiennych. Niemniej jednak budynek dalej nosi widoczne ślady twórczości projektowej Saebischa [il. 1].

Wreszcie wiadomo, że oprócz architektury trwałej co najmniej przy jednej okazji zaprojektował on na potrzeby miejskie także dzieło

long been associated, albeit on an undisclosed basis, with Saebisch²⁰. It is highly probable that he was also responsible for the conception of the two-storey, triaxial gate building, integrating the east wing of the arsenal²¹. However, it must be stressed here that there are divergent dates in the literature regarding the arsenal renovation²², and the building itself has undergone numerous transformations (including a far-reaching adaptation after the World War II), effectively preventing its architecture from being unambiguously stratified.

Saebisch's unquestionable masterpiece, though, is the reconstruction of the western part of the town hall in 1616²³. The town council undertook this investment in connection with the reactivation of the two mercenary companies, decommissioned in 1589²⁴, for which premises were to be created in the southern part of the building. Within these measures, the interior layout was modified, a magnificent staircase was added to the oriel window in the southern elevation, and numerous new portals were installed, both inside the building as well as the most impressive one facing the Fish Market²⁵. Although Saebisch's drawings for the town hall have not survived to the present day, it is known that the set of designs for the latter formed a separate batch in building plans²⁶. We are fortunate to have reproductions of no less than six of these. The ground floor plan was published in 1913 by Burgemeister in his monograph on the building²⁷, and Kurt Bimler included a reproduction of the first floor plan in his 1941 guidebook²⁸. Photographs of four drawings – three portals and a window frame – are included in the conservation documentation of the renovation carried out in the interwar period, preserved to this day in the Wrocław University Library²⁹. Only a limited implementation of Saebisch's concept, which can be seen in the designs, was carried out. For example, the spectacular internal staircase was not created, nor were all the patterns of portals or window frames used. Nevertheless, the building still bears visible traces of Saebisch's design work [Fig. 1].

efemeryczne – bramę triumfalną stworzoną w 1617 r. na wjazd do Wrocławia króla czeskiego Ferdynanda II Habsburga³⁰.

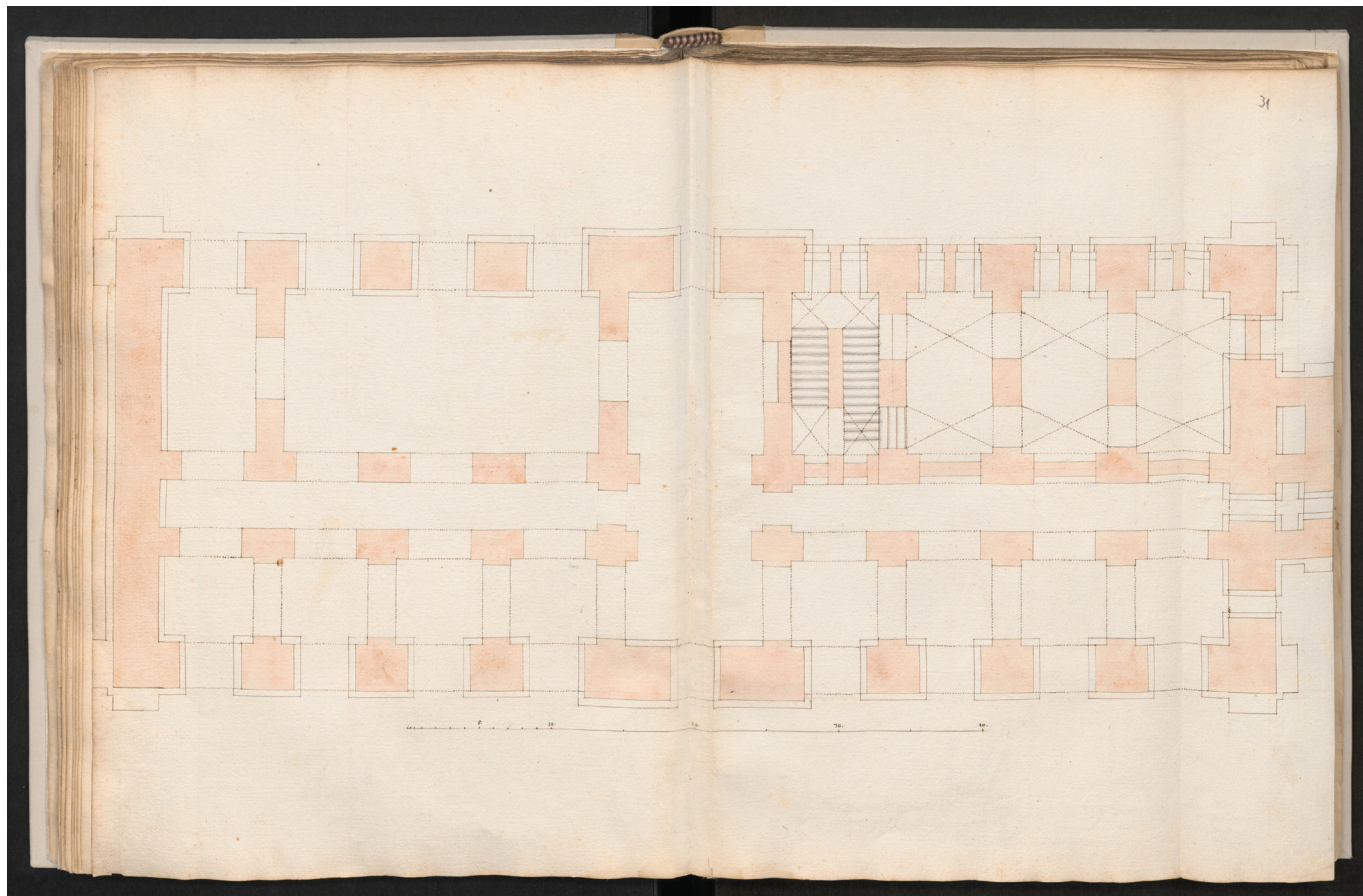
Nowe światło na kwestię wrocławskiej działalności architektonicznej Saebischa rzuca kilka niepublikowanych i nierozpoznanych dotychczas rysunków, pochodzących z kolejnego, tym razem zachowanego albumu jego autorstwa (dalej: plany zamków). Poszyt ten, odziedziczony przez Albrechta – syna Valentina, a następnie przekazany do Rhedigeriana, dziś znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu³¹. Składa się z kart papieru *in folio* mających znaczne wymiary – 31 × 41,6 cm – mieszczących 42 projektowe rysunki architektoniczne, spośród których poszczególne obejmują także elementy inwentaryzatorskie. Jest w pełni spójny kreślarsko, a także zgodny pod względem stylistyki zawartych tam projektów, bezsprzecznie korespondując z nader indywidualną manierą charakterystyczną dla reprodukcji rysunków z zaginionych planów budynków Saebischa. Choć żadna z propozycji projektowych ukazanych w kodeksie nie została podpisana, to ich dokładna analiza w niektórych przypadkach pozwala na identyfikację przedstawionych obiektów³². Tu skomentowane zostaną w sumie cztery spośród owych rysunków, wyraźnie składające się na zespół projektowy dla jednego obiektu, który można rozpoznać i powiązać z konkretną lokalizacją w obrębie dawnego Wrocławia. Warto od razu zastrzec, że nie jest to jedyne oparte na tym manuskrypcie odkrycie interesujące z perspektywy architektury stolicy Śląska.

Wspomniane cztery rysunki odnoszą się kompleksowo do jednego budynku, zobrazonego na trzech rzutach oraz w projekcie elewacji³³ [il. 2–5]. Abrysy charakteryzują się dużą precyzją i dbałością o detale. Wykonano je piórką i czarnym tuszem oraz barwnie podlawowano, a wszystkie sporządzone zostały na pełnych arkuszach – długości 62 cm – złożonych i zszytych w toku składu i oprawy albumu. Wszystkie też wyposażono w podziałki liniowe pozwalające określić skalę, aczkolwiek na żadnym nie podano przyjętej miary długości. Tę można jednak, po stwierdzeniu zgodności wymiarów ukazanych standardowych elemen-

Finally, it is known that in addition to permanent architecture, Saebisch also designed on at least one occasion an ephemeral work for the city, namely the triumphal gate created in 1617 for the entry of Ferdinand II of Habsburg, King of Bohemia, into Wrocław³⁰.

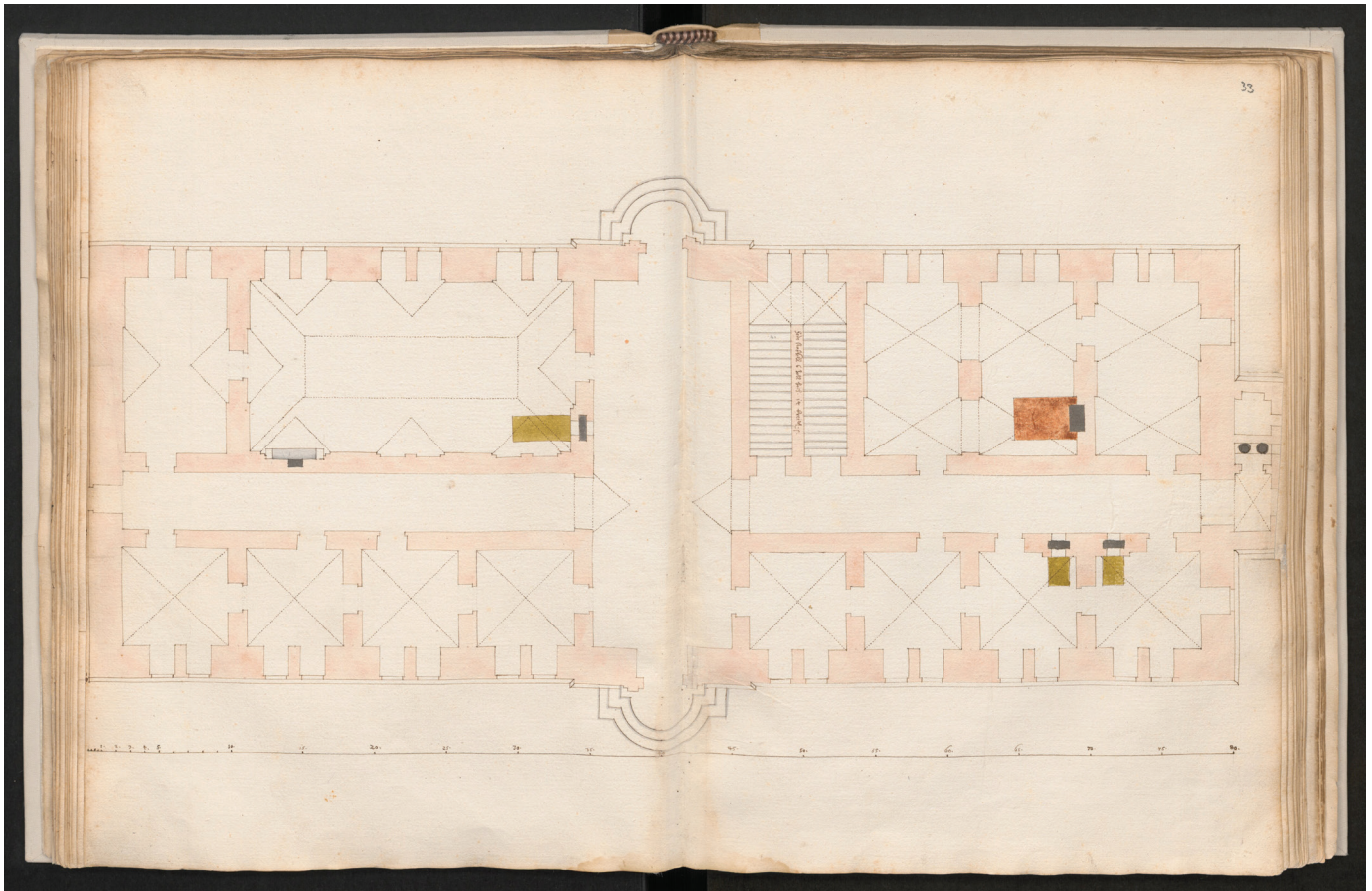
New light is shed on the question of Saebisch's architectural activities in Wrocław by several hitherto unpublished and unrecognised drawings from another, this time surviving, album of his (hereafter: castle plans). This volume, inherited by Albrecht, Valentin's son, and later donated to the Rhedigeriana, is today housed in the Wrocław University Library³¹. It consists of sheets of *in folio* paper having considerable dimensions, 31 × 41.6 cm, containing 42 architectural design drawings, some of which also include inventory elements. It is fully consistent in terms of craftsmanship and also consistent in terms of the style of the designs contained therein, undeniably corresponding to the overly individual manner characteristic of reproductions of drawings from Saebisch's lost building plans. Although none of the design proposals shown in the codex are signed, in some cases a close inspection allows the identification of the objects depicted³². This article comments on a total of four of these drawings, clearly forming a design set for one object that can be recognised and linked to a specific location within the historic city of Wrocław. It is worth noting at the outset that this is not the only discovery based on this manuscript that is of interest from the perspective of the architecture of the Silesian capital.

These four drawings relate comprehensively to one building, depicted in three sketches and in the elevation design³³ [Figs. 2–5]. The blueprints are characterised by a high level of precision and attention to detail. They were made in pen and black ink and colourfully washed, and were all drawn up on full sheets 62 cm long, folded and stitched in the course of album composition and binding. All of them are also provided with measuring lines to determine the scale, although none of them specify the measure of length adopted. The latter, however, can be estimated from other drawings in

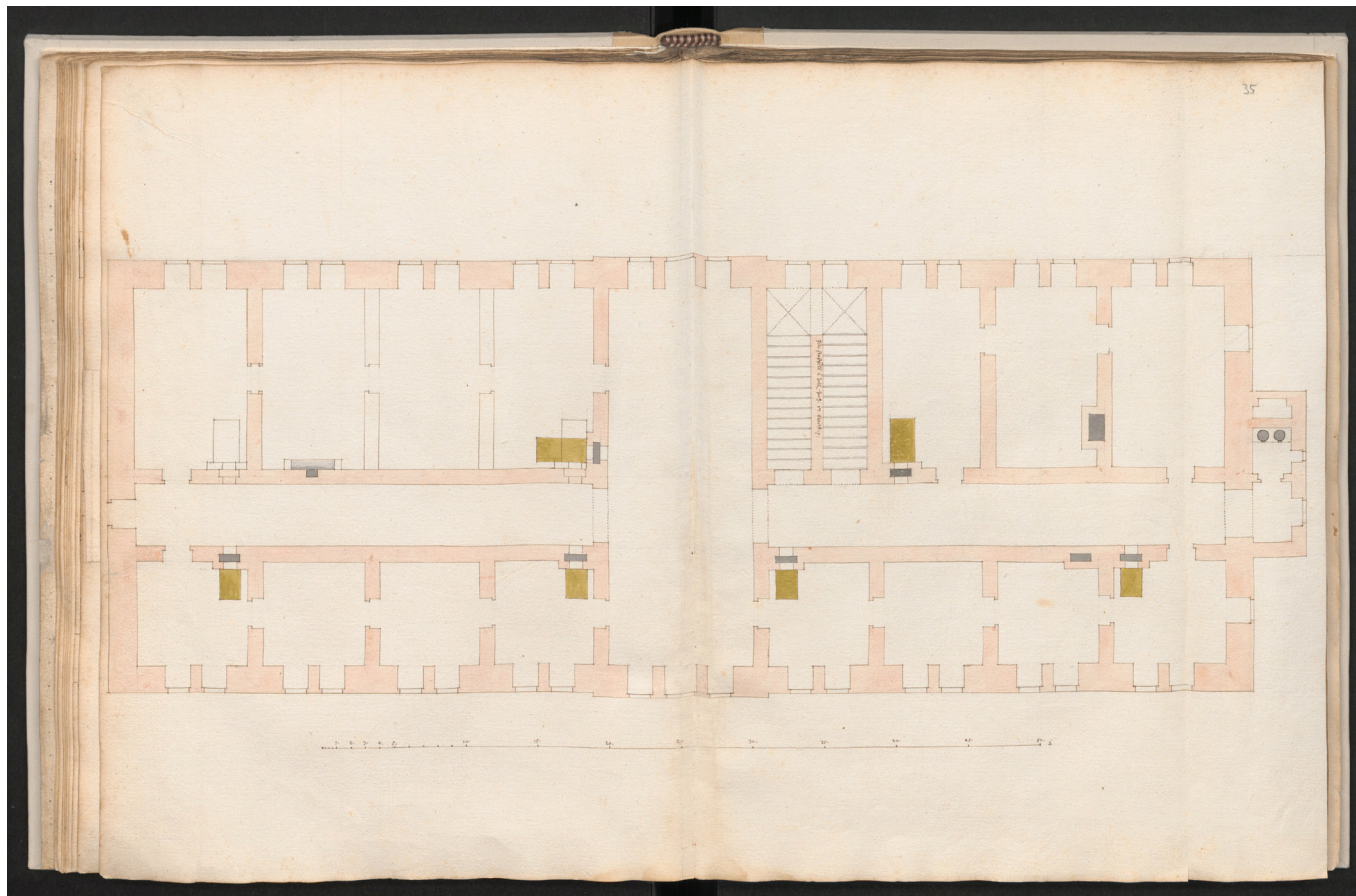
2.
Valentin von Saebisch, niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, poziom piwnicy, ok. 1612-1620, tusz i akwabela na papierze, 62 × 41,6 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, rkps R939, fol. 30v-31r

Valentin von Saebisch, the project of the edifice of the St. Mary Magdalene School in Wrocław that was never built, basement level, around 1612-1620, ink and watercolour on paper, 62 × 41.6 cm. Photo: Wrocław University Library, Department of Manuscripts, Ref. No. R939, fol. 30v-31r

3.
Valentin von Saebisch, niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, parter, ok. 1612-1620, tusz i akwarela na papierze, 62 × 41,6 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, rkps R939, fol. 32v-33r

Valentin von Saebisch, the project of the edifice of the St. Mary Magdalene School in Wrocław that was never built, ground floor, around 1612-1620, ink and watercolour on paper, 62 × 41.6 cm. Photo: Wrocław University Library, Department of Manuscripts, Ref. No. R939, fol. 32v-33r

4. Valentin von Saebisch, niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, pierwsze i drugie piętro, ok. 1612-1620, tusz i akwarela na papierze, 62 × 41,6 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, rkps R939, fol. 34v-35r

Valentin von Saebisch, the project of the edifice of the St. Mary Magdalene School in Wrocław that was never built, first and second floor, around 1612-1620, ink and watercolour on paper, 62 × 41.6 cm. Photo: Wrocław University Library, Department of Manuscripts, Ref. No. R939, fol. 34v-35r

5. Valentin von Saebisch, niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, łączony widok fasady i elewacji tylnej, ok. 1612-1620, tusz i akwarela na papierze, 62 × 41,6 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, rkps R939, fol. 36v-37r

Valentin von Saebisch, the project of the edifice of the St. Mary Magdalene School in Wrocław that was never built, combined view of façade and rear elevation, around 1612-1620, ink and watercolour on paper, 62 × 41.6 cm. Photo: Wrocław University Library, Department of Manuscripts, Ref. No. R939, fol. 36v-37r

tów³⁴, oszacować za innymi rysunkami z albumu. Dlatego uznać należy, że chodzi tu o łokieć – według wszelkiego prawdopodobieństwa łokieć wrocławski, równy 57,6 cm³⁵.

Żaden z analizowanych rysunków nie zawiera podpisu, ale nie ma wątpliwości co do ich autorstwa, zarówno ze względu na miejsce ich pochodzenia, jak i na pełną zgodność użytej w nich stylistyki, manieri kreślarskiej i sposobu wykończenia z tymi występującymi w bezsprzecznych pracach Saebischa, sygnowanych jego inicjałami – zarówno z planów budynków, jak i planów zamków³⁶. Brak tu również datowań, acz trzeba zauważyć, że i te spośród rysunków w albumie, którym nadano datację, i te jej pozbawione, lecz możliwe do identyfikacji oraz powiązania z konkretnymi budowlami i zleceńodawcami, mieszczą się w przedziale chronologicznym ok. 1612–1620. Jedna z sugerowanych dalej zależności projektu od powstających współcześnie budynków uzasadnia zawężenie datowania omawianych tu rysunków na lata 1616–1620. Forma abrysów jednoznacznie klasyfikuje je jako tzw. projekty pokazowe czy też wizualizacje (niem. *Präsentationsriss/Visierung*) – specyficzny typ rysunków, jakie powstawały niekiedy jako finalizacja projektowego etapu prac (niem. *Reinzeichnung*), aby nakłonić inwestora do przejścia do etapu realizacji danego przedsięwzięcia³⁷.

W przypadku Europy Środkowej przetrwanie do dziś jakichkolwiek projektów architektonicznych współczesnych tym omawianym w artykule jest rzadkie – w kontekście Śląska jedyne inne przykłady to, zachowane dzięki jezuickiej biurokracji, nieliczne rysunki Simona Pitza, lecz tych nie cechuje wspomniana maniera prezentacyjna³⁸. Najbliższy punkt odniesienia dla abrysów Saebischa to przypisywany Giovanniemu Marii Filippiemu, a pochodzący z 1611 r. zestaw sześciu prezentacyjnych rysunków dla kościoła luterańskiego pw. św. Trójcy na Malej Stranie w Pradze (obecnie pw. Matki Bożej Zwycięskiej) – skądinąd jedyne tego typu zachowany zabytek z kręgu architektury rudolfskiej³⁹. Projekty z planów zamków, zwłaszcza opublikowany niedawno, zapewne niezrealizowany koncept dla luterańskiego kościoła w konstrukcji muru

the album, having found that the dimensions of the standard elements³⁴ shown are consistent. It should therefore be concluded that it is the cubit, in all probability the Wrocław cubit, equal to 57.6 cm³⁵.

None of the drawings analysed are signed, but there is no doubt as to their authorship, both because of their place of origin and because the style, drafting manner and finish used in them are fully consistent with those found in Saebisch's undisputed works, signed with his initials, both from building plans and castle plans³⁶. Dating is also lacking here, although it should be noted that both those drawings in the album that are dated and those that are not, but can be identified and linked to specific buildings and principals, fall within the chronological range of ca. 1612–1620. One of the dependencies of the design on contemporaneous buildings, suggested further on, justifies narrowing the dating of the drawings to 1616–1620. The form of the drafts clearly classifies them as so-called demonstration projects or visualisations (German *Präsentationsriss/Visierung*) – the specific type of drawings that were sometimes produced as the completion of the design stage of work (German *Reinzeichnung*), in order to persuade the investor to proceed to the construction stage of the project in question³⁷.

In the case of Central Europe, the preservation to this day of any architectural designs contemporary to those discussed in the article is rare. In the context of Silesia, the only other examples are the few drawings by Simon Pitz, preserved thanks to the Jesuit bureaucracy, but these are not characterised by the aforementioned manner of presentation³⁸. The closest point of reference for Saebisch's outlines is the one attributed to Giovanni Maria Filippi, dated 1611, comprising a set of six presentation drawings for the Lutheran Holy Trinity Church in Mala Strana in Prague, now the Church of Our Lady of Victory, the only surviving monument of its kind from Rudolphine architecture³⁹. Designs from castle plans, especially the recently published concept for a Lutheran church in half-timbered construction that was probably

pruskiego⁴⁰, bliskie są projektowi praskiemu nie tylko pod względem stylistycznym i technicznym, ale – co należy wyraźnie podkreślić – także kulturowym, odpowiadając silnemu oddziaływaniu nieodległej Wrocławowi, a stołecznej i cesarskiej Pragi⁴¹.

Oddana na tematycznym projekcie konstrukcja to częściowo podpiwniczony, dwupiętrowy, dziewięcioosiowy, murowany gmach na rzucie prostokąta o wymiarach $46 \times 17,5$ m, wysokości od poziomu gruntu do gzymsu koronującego 14,5 m, a do kalenicy 23,2 m, z nieznacznie wyodrębnionymi ryzalitami na centralnych osiach elewacji podłużnych oraz z niewielkim aneksem na planie prostokąta ($6,7 \times 2$ m) dostawionym do zachodniej ściany szczytowej⁴². Układ wewnątrz ukazany został na osobnych rysunkach poziomu piwnicy i parteru, natomiast pierwsze i drugie piętro oddane są łącznie, z zaznaczeniem odrębności pomiędzy kondygnacjami poprzez dorysowanie niepokolorowanych elementów – ścian i pieców, odróżniających rozplanowanie pięter.

Wszystkie kondygnacje łączy zbliżony podłużny, dwuipółtraktowy układ z dwoma rzędami pomieszczeń w amfiladzie i z usytuowanym pośrodku korytarzem, krzyżującym się z odnogą przebiegającą poprzecznie na osi budynku (na parterze jest to sień). Trakty mają zróżnicowaną głębokość – obszerniejszy znajduje się po stronie południowej (rozpiętość pomieszczenia 6,9 m), węższy od północnej (rozpiętość pomieszczenia 4 m), podłużna partia korytarza ma 2,5 m szerokości, poprzeczna zaś 5,8 m. Przy południowo-zachodnim narożniku ramion korytarza wstawiona jest obszerna klatka z dwubiegowymi schodami ze spocznikami, zapewniająca komunikację pomiędzy wszystkimi kondygnacjami.

Fundamenty budynku miały otrzymać konstrukcję filarowo-łękową, przy czym podpiwniczenie przewidziano tylko w południowo-zachodniej części obiektu. Dowodzi tego rysowanie tam – przez autora projektu – ścian zaślepiających przestrzenie międzyfilarowe oraz okien doświetlających w murach zewnętrznych, a także naniesienie układu przewidywanych sklepień. Wyznaczony fundamentami

never built⁴⁰, are close to the Prague project not only stylistically and technically, but – and this should be clearly emphasised – also culturally, corresponding to the strong influence of the nearby capital and imperial city of Prague⁴¹.

The rendered construction is a partially cellared, two-storey, nine-axial brick building on a rectangular plan measuring 46×17.5 m. Its height from ground level to the crowning cornice being 14.5 m and to the ridge 23.2 m, with slightly defined avant-corps on the central axes of the longitudinal façades and a small annex on a rectangular plan (6.7×2 m) added to the western gable wall⁴². The interior layout is shown in separate drawings of the basement and ground floor levels, while the first and second floors are presented together, with the distinction between storeys being marked by uncoloured elements (walls and furnaces) distinguishing floor plans.

All floors are similar in layout: longitudinal, a two-and-a-half tract system with two rows of rooms in an enfilade and with a corridor situated in the middle, intersecting with an offshoot (?) running transversely along the axis of the building (on the ground floor it is the hallway). The tracts vary in depth: the more extensive one is on the southern side (room span 6.9 m), narrower on the northern side (room span 4 m), the longitudinal part of the corridor is 2.5 m wide, the lateral one 5.8 m. At the south-west corner of the corridor arms, a spacious staircase with two flights of stairs with landings is inserted, connecting all floors.

The foundations of the building were to receive a pillar-and-arch construction, with a basement planned only in the south-western part of the building. This is evidenced by the fact that the author of the design drew in the walls to cover the inter-pillar spaces and the light windows in the outer walls, as well as by the layout of the projected vaults. The arrangement of walls determined by the foundations is consistently continued on the upper floors. The northern passage comprises a sequence of eight small, square rooms, separated by four by a side arm of the corridor. The southern passage proves to be more differentiated.

układ ścian jest konsekwentnie kontynuowany na wyższych kondygnacjach. W trakcie północnym obejmuje ciąg ośmiu niewielkich, kwadratowych pomieszczeń, rozdzielonych po cztery bocznym ramieniem korytarza. Trakt południowy okazuje się bardziej zróżnicowany. Jego zachodnia strona została podzielona na cztery równe, prostokątne pomieszczenia, we wschodnim z których ulokowano wspomnianą klatkę schodową. Po drugiej stronie traktu, i tu rozdzielonego ramieniem bocznym korytarza, znajdziemy obszerną salę (odpowiadającą szerokością trzem komorom w naprzeciwległym trakcie) oraz mniejszy pokój wypełniający przestrzeń do ściany szczytowej. Jedyną obocznością układów kondygnacji jest podzielenie przepierzeniami sali na drugim piętrze, dające tam w efekcie trzy pomieszczenia.

W odniesieniu do nadziemnej partii budynku stwierdzić można, że sklepienia planowano na wszystkich kondygnacjach klatki schodowej (krzyżowo-kolebkowe nad spocznikami, ponadto niewątpliwie kolebkowe nad ciągami schodów, niezaznaczone ze względu na wyrysowanie stopni) oraz w większości partii parteru. Tamtejsza obszerna sala miała być nakryta sklepieniem zwierciadlanym, sąsiadujący z nią pokój oraz sień kolebką, pozostałe zaś pokoje – sklepieniami krzyżowo-kolebkowymi. Wydaje się, że korytarz parteru, podobnie jak wyższe kondygnacje, chciano nakryć stropem. Symetrycznie zaprojektowane wejścia główne do budynku objęto by osiowymi ryzalitami elewacji podłużnych i poprzedzono trójstopniowymi schodami o wyoblonym pośrodku narysie. Ponadto na każdej kondygnacji wschodni korytarz kończy się przepierciem muru, które ze względu na sposób narysowania, tj. na brak linii łączącej węgary otworu, jaką Saebisch konsekwentnie stosuje w otworach okiennych, a także z uwagi na wymiar (90 cm), uznać należy za otwory drzwiowe umożliwiające przejście do sąsiadującego budynku.

Na pierwszy rzut oka wątpliwości może budzić zrozumienie koncepcji zakomponowania okien budynku. Co do zasady zostały one rozlokowane analogicznie na całych elewacjach podłużnych. W ich polach bocznych, na

Its western side is divided into four equal rectangular rooms, the eastern of which houses the aforementioned staircase. On the other side of the passage, also separated by a side arm of the corridor, we find a spacious hall (corresponding in width to the three chambers in the opposite aisle) and a smaller room filling the space to the gable wall. The only variation in the floor layouts is the division of a room on the second floor into three chambers.

With regard to the aboveground part of the building, it can be stated that vaults were planned on all the floors of the staircase (groin vaults over the landings and undoubtedly barrel vaulting over flights of stairs, not marked due to the drawing of steps) as well as in most parts of the ground floor. The large hall there was to be covered with a cavetto vault, an adjoining room and a vestibule with a barrel vault, while the remaining rooms with groin vaults. It seems that the ground floor corridor was intended to be covered with a ceiling, like the upper floors. The symmetrically designed main entrances to the building would be framed by axial avant-corpses of the longitudinal elevations and preceded by a three-step staircase with a rounded outline in the middle. In addition, on each level, the eastern corridor ends with a wall opening, which due to the way it is drawn – with no line connecting the door jambs, which Saebisch consistently used for window openings – and its dimension (90 cm), should be considered as doorways to the neighbouring building.

At first glance, it may be difficult to understand the concept behind the composition of the building's windows. As a rule, they were distributed analogously across the entire longitudinal elevations. In their side fields, on all floors, four double rectangular windows are included, with both parts closed with a semicircle. In turn, the central risalite parts on both sides of the building, above the entrance portals on the first and second floors, feature extensive, triple Palladian-like windows with a rectangularly closed central opening and semi-circularly closed flanking windows. This pattern, which is consistent for most of the building, seems

wszystkich kondygnacjach, uwzględniono po cztery podwójne, prostokątne okna, z obiema częściami zamkniętymi półkoliście. W centralnych partiach ryzalitowych po obu stronach budynku, ponad portalami wejściowymi na pierwszym i drugim piętrze, znalazły się zaś obszerne, doświetlające korytarz potrójne okna zbliżone wykresem do serliany, z prostokątnie zamkniętym otworem środkowym i półokrągłe zamkniętymi oknami flankującymi. Ten zgodny dla większości obiektu schemat wydaje się zaburzony przez pojawienie się na parterze, tylko po jednej – wschodniej, stronie, zlokalizowanych wprowadzie harmonijnie na osiach elewacji, ale wyraźnie wyżej niż w drugim jej polu bocznym, dwuczłonowych otworów okiennych, mających wykrój stojących owali. Ponadto między projektem elewacji a rzutem parteru zdaje się zachodzić niezgodność w układzie okien piwnicznych. Problematyczności tej zaradza rozpatrzenie rysunku jako łączącego, po połowie, widok elewacji frontowej (po lewej stronie) oraz elewacji tylnej (po prawej stronie). Taka interpretacja rysunku nie tylko przywraca koherentność abrysów, ale także tłumaczy – inaczej niezrozumiałą – niekonsekwencję kształtowania okien na parterze. Widoczne staje się tym samym, że wszystkie okna w elewacji tylnej miały powielać rozmiar i kształt okien z wyższych kondygnacji, a wszystkie okna dolnej kondygnacji fasady miały być umiejscowione wyżej i otrzymać zredukowany rozmiar, w typowy dla epoki sposób utrudniając niepożądanym dostęp do wnętrza. W elewacji zachodniej, na wszystkich kondygnacjach, planowano uwzględnić po dwa okna o nieznanym wykroju, pomiędzy którymi znaleźć się miał dostawiony do ściany szczytowej aneks. W elewacji wschodniej brak analogicznych przepruć, co potwierdza tym samym sformułowany już wniosek o przystawaniu obiektu do sąsiadującego z nim budynku.

Jedynym elementem wyposażenia wnętrza zaznaczonym na rysunkach jest system grzewczy, silnie zróżnicowany w pomieszczeniach. Jego urządzeń najmniej pojawia się na parterze – trzy piece w pokojach po zachodniej stronie oraz piec i kominek w dużej sali. Na wyższych

to be disrupted by the appearance of two-part window openings on the ground floor, shaped like standing ovals. The openings occur only on a single, eastern, side and are located harmoniously on the façade axes, but clearly higher than in the other side field. Additionally, there appears to be an inconsistency in the layout of the basement windows between the elevation design and the ground floor plan. This problem is remedied by considering the drawing as combining, in halves, the view of the front elevation (left side) and the rear elevation (right side). This interpretation of the drawing not only restores the coherence of the blueprints, but also explains the inconsistency of the shaping of the windows on the ground floor, otherwise incomprehensible. It thus becomes apparent that all the windows in the rear elevation were to replicate the size and shape of the windows of the upper floors, while all the windows of the lower level of the façade were to be positioned higher and given a reduced size, which was the manner typical of the period, making it difficult for the unwelcome to gain entry. In the west elevation, the plan was to include, on each floor, two windows of unknown shape, between which there would be an annex added to the gable wall. The eastern façade lacks analogous openings, thus confirming the conclusion already formulated that the building adjoins the neighbouring property.

The only interior feature marked on the drawings is the heating system, which varies widely throughout the rooms. There are fewer stoves on the ground floor – three in the rooms on the west side as well as one stove and a fireplace in the great hall. Twice as many stoves are included on each upper floor and they are also distributed more regularly. The drawings indicate that the author did not envisage any architectural articulation of the interiors.

According to the interpretation adopted, the design of the elevations involved solving each of them in almost the same way, distinguished only by a different carving and height of the ground floor windows and the presence of cellar windows on the rear elevation. The three-storey, nine-axial façades are divided into

kondygnacjach pieców uwzględniono po dwa razy więcej, są też rozlokowane w sposób bardziej regularny. Rysunki wskazują, że autor nie przewidywał żadnej artykulacji architektonicznej wewnątrz.

Zgodnie z przyjętą interpretacją projekt elewacji zakładał rozwiązanie każdego z nich w niemal ten sam sposób, odróżniony tylko innym wykresem i wysokością posadowienia okien na parterze oraz obecnością okienek piwnicznych na tylnej elewacji. Trzykondygnacyjne, dziewięcioosiowe elewacje dzielą się na trzy pola: dwa boczne, z czterema podwójnymi oknami, i jedno środkowe, wyznaczone przez marginalnie wysunięty, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem ryzalit, w którym na parterze znajduje się portal wejściowy, a na piętrach – okna potrójne. Projektant zrezygnował z wertykalnej artykulacji architektonicznej, wprowadził za to wyodrębniony niski cokół i korespondujące z nim gzymsy międzykondygnacyjne oraz niewydatny gzyms koronujący z architrawem – wszystkie wyłamane wraz z ryzalitem.

Osiowość założenia została podkreślona przez niebagatelne formy partii centralnej. Na parterze jest to lekko podniesiony ponad poziom trotuaru, poprzedzony trzema stopniami, wysunięty przed lico ściany dwuplanowy portal o półkolistej arkadzie flankowanej przez dwa boniowane, zdwojone zewnętrznie toskańskie pilastry, dźwigające pełne belkowanie z tryglifami na osi podpór. Ponad nim, na kolejnych piętrach, znajdują się wspomniane już potrójne okna o wykreju zbliżonym do serliany. Modyfikacja względem tego wzoru polega tu na zaproponowaniu środkowych przepuć jako *porte-fenêtre* z tralkowymi balustradami, sięgającymi w pionie do parapetów flankujących je okien. Wokół okien środkowych przewidziane było obramienie w formie opaski zdwojonej zewnętrznie, nakrywać je zaś miały trójkątne przyczółki. Okna boczne, oparte wizualnie na – przypominających pełne balustrady – prostokątnych opaskach, otrzymały obramienia tworzące arkady, które dźwigają gzymsy flankujące centralny przyczółek. Oprawiony profilowaniem trójkątny przyczółek wieńczący ryzalit ma ustawione na sobie trzy wsparte na postumentach kule przechodzące w szpikul-

three fields: two lateral, with four double windows, and one central, defined by the slightly forward *avant-corps*. The latter is surmounted by a triangular pediment, with an entrance portal on the ground floor and triple windows on the upper floors. The architect dispensed with vertical architectural articulation, instead introducing a distinctive low plinth and corresponding inter-storey cornices and an unexpanded crown cornice with architrave, all broken off along with the risalite.

The axuality of the building was emphasised by the remarkable forms of the central part. On the ground floor, it is a two-tiered portal with a semi-circular arcade, slightly raised above the level of the pavement, preceded by three steps, and projecting forward from the face of the wall. The arcade is flanked by two rusticated, externally doubled Tuscan pilasters, carrying a full entablature with triglyphs on the axis of the abutment. Above it, on subsequent floors, are the aforementioned triple windows with a *serliana*-like design. What is modified from this pattern here is the proposal of the central openings as a *porte-fenêtre* with balustrades reaching vertically to the sills of the flanking windows. The central windows were to be framed by an externally doubled band and covered by triangular pediments. The side windows, visually based on rectangular finish casings reminiscent of full balustrades received arcade-shaped frames carrying the cornices flanking the central pediment. The triangular pediment crowning the risalite, framed by a cornice, has three pedestal-supported spheres set on top of each other, turning into finials. The oval-shaped ground-floor windows of the façade are framed by a band repeating their contour, inscribed in another rectangular one. The windows on the upper floors, as well as on the rear elevation, replicate the model of the side windows from the *avant-corps*, except that they are all doubled.

The building is covered by a high (8.7 m) hipped roof. Lacking a drawing showing the side west elevation, we can only derive knowledge of the shape of the sanitary annex from an analysis of the floor plans. It was to consist

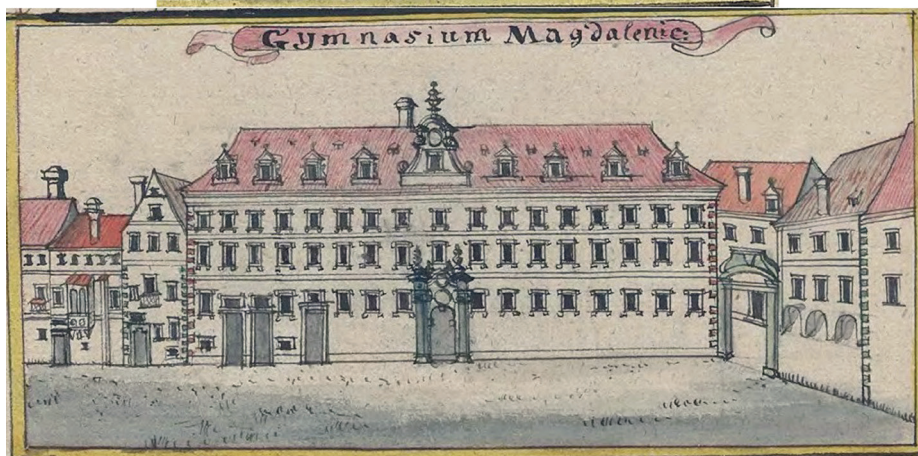
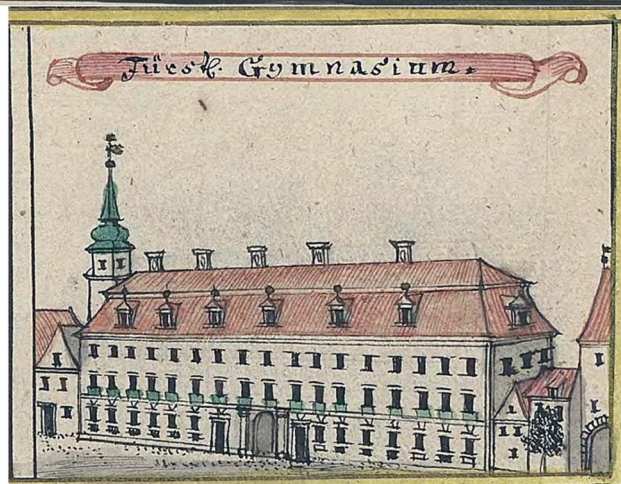
ce. Okna parteru fasady, o owalnym wykroju, obramione są powtarzającą ten kształt opaską, wpisaną w kolejną, prostokątną. Okna na wyższych kondygnacjach, a także na elewacji tylnej, powielają model okien bocznych z ryzalitu – z tą różnicą, że wszystkie zostały zdwojone.

Budynek nakryty jest wysokim (mierzącym 8,7 m) czterospadowym dachem. Brak rysunku przedstawiającego elewację boczną (zachodnią), w związku z czym wiedzę o kształcie aneksu sanitarnego możemy czerpać tylko z analizy rzutów. Miał on składać się z dwóch niewielkich pomieszczeń o jednym oknie – korytarzyka i ustępu z dwiema toaletami, przesuniętymi na kolejnych kondygnacjach coraz bardziej w głąb pomieszczenia, co usprawniałoby przebieg spustów kanalizacyjnych. Wreszcie zaakcentować tu trzeba, że choć rysunki projektu są nader dokładne, to pojawiły się w nich pewne uproszczenia – na rzutach brakuje zaznaczenia tralek w oknach ryzalitu, na rysunku elewacji nie widać aneksu sanitarnego (choć to akurat może być wynikiem wspomnianego, „łączącego” charakteru tego abrysu), brak również oddania kominów, jakie powinny być widoczne nad kalenicą dachu.

Okazałość budynku czy poszczególne – nowatorskie dla Śląska i elitarne – rozwiązania architektoniczne mogłyby sugerować pałacowy charakter założenia, ale pogłębiona analiza uwidacznia zupełnie inne jego przeznaczenie. Identyfikację rozpocząć należy od stwierdzenia, że mamy do czynienia ewidentnie z gmachem miejskim, wkomponowywanym w pierzeję obok istniejącej już – od wschodu – zabudowy, z którą zresztą został on połączony przejściami. Rysunki unaoczniają również pustą przestrzeń od zachodniej strony. Jednak to nie sąsiedztwo, lecz układ wnętrza jednoznacznie zaprzecza funkcji rezydencjonalnej. Od rozplanowań pałacowych omawiany obiekt odróżnia się podziałem na bardzo liczne, niewielkie, powtarzające się w formie pomieszczenia, uzupełnione na parterze i piętrze jedną większą salą, nietworzące wspólnie obszerniejszych układów rezydencjonalnych. Nie zaprzecza to zlokalizowaniu tam pokoi mieszkalnych, tyle że nie stanowią one rozbudowanych kompozycji apartamentowych. Rolę mieszkalną ewidentnie pełnić miało drugie pię-

of two small rooms with one window – a corridor and a toilet with two lavatories, set further and further into the room on successive storeys, which would improve the routing of the drainage pipes. Finally, it should be stressed here that, although the design drawings are extremely accurate, they do contain certain simplifications. Namely, the balusters in the risalite windows are not indicated on the plans; the elevation drawing does not show the sanitary annex (though this may be due to the aforementioned “combined” nature of this outline); also missing is the rendering of the chimneys, which should be visible above the roof ridge.

The grandeur of the building and the individual architectural solutions, innovative for Silesia and elitist, could suggest the palatial character of the establishment, but an in-depth analysis reveals a completely different purpose. To begin with, it is clear that this is a municipal building, integrated into the frontage next to the existing development to the east, to which it was connected by passageways. The drawings also highlight the empty space on the west side. However, it is not the neighbourhood but the interior layout that clearly contradicts the residential function. The building in question differs from the palace layout in that it is divided into a large number of small, repetitive rooms, supplemented on the ground and first floors by single larger halls, which do not form a larger residential complex. This does not deny the residential rooms being located there, only that they do not constitute extensive residential compositions. The residential role was evidently taken up by the second floor with a hall divided into three smaller chambers and densely inserted heating furnaces. Possibly the rooms in the northern passage on the first floor of the building should also be considered as living quarters. However, the south tract and the ground floor there reveal a different character, having both small, standardised rooms without heating and one grand hall each, equipped with both a fireplace and a stove. The particular fragmentation of the building's interiors suggests it was intended for permanent use by a large group of people. This corresponds to the high

6.
a, c) Friedrich Bernhard Werner, *Gimnazjum św. Elżbiety i gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*. Fot. za: *Topographia, oder Prodromus delineati Silesiae Ducatus [...]*, rkps, BUWr OR, sygn. R 551 II, s. 333, 337; b) *idem*, *Gimnazjum piastowskie w Brzegu*. Fot. za: *Topographia, oder Prodromus delineati Principatus Lignicensis Bregensis, et Wolaviensis [...]*, rkps, BUWr OR, sygn. Akc. 1948/1094, s. 311

a, c) Friedrich Bernhard Werner, *St. Elisabeth and St. Mary Magdalene Schools in Wrocław*. Photo from: *Topographia, oder Prodromus delineati Silesiae Ducatus [...]*, manuscript, BUWr OR, Ref. No. R 551 II, p. 333, 337; b) *idem*, *The Piast School in Brzeg*. Photo from: *Topographia, oder Prodromus delineati Principatus Lignicensis Bregensis, et Wolaviensis [...]*, manuscript, BUWr OR, Ref. No. Akc. 1948/1094, p. 311

tro – z salą podzieloną na trzy mniejsze komory, a także gęsto wprowadzonymi na tej kondygnacji piecami grzewczymi. Być może za mieszkalne uważać należy również pomieszczenia w północnym traktcie na pierwszym piętrze budynku. Za to tamtejszy trakt południowy oraz parter zdradzają inny charakter, posiadając zarówno niewielkie, ustandaryzowane pokoje bez ogrzewania, jak i po jednej okazałej sali, wyposażonej zarówno w kominek, jak i piec. Specyficzne rozdrobnienie wnętrza budynku sugeruje przeznaczenie go do stałego wykorzystywania przez liczną grupę ludzi. Koresponduje z tym duża przepustowość komunikacyjna, uzyskana dzięki uzupełnieniu amfilad wygodnymi korytarzami, wstawieniu obszernej, dwubiegowej klatki schodowej czy symetrycznemu usytuowaniu wejścia od frontu i tyłu budynku. Potwierdzeniem tej tezy jest również wyposażenie wnętrza w – biorąc pod uwagę realia epoki – nader komfortowy zespół toalet, dostępnych na każdym piętrze. Cechy te, w połączeniu z naciskiem na dobre doświetlenie wnętrza, a także ze specyficzną bryłą i dużym rozmiarem budynku, sugerującym wielkomiejską lokalizację, pozwalają bez wątpliwości uznać go za gmach szkolny. Tym samym stwierdzić należy, że zawarte w nim niewielkie pomieszczenia to sale lekcyjne, a na górnej kondygnacji znajdują się kwatery nauczycielskie. Jedno z obszernych wnętrz służyć miało najpewniej jako biblioteka z czytelnią, drugie zaś – jako szkolne audytorium. Co więcej, projekt Saebischa zdradza wyraźne podobieństwo do innych gmachów oświatowych Śląska epoki nowożytnej – by wspomnieć choćby wrocławskie gimnazjum św. Elżbiety (1562), gimnazjum w Brzegu (1569) czy nowy, XVIII-wieczny gmach gimnazjum Marii Magdaleny [il. 6]⁴³. Równocześnie nader prze-myślany, awangardowy w momencie zaproponowania go przez autora, układ funkcjonalny jeszcze długo zachował swą użyteczność [por. il. 7], korespondując głównymi atrybutami użytkowymi nawet z dzisiejszymi szkołami.

Rozpoznanie funkcji budynku otwiera z kolei drogę do identyfikacji zamierzenia, dla którego powstał projekt. Rozpocząwszy poszukiwania od miejsc potwierdzonej aktywności Saebischa, szybko otrzymujemy niebudzący wątpliwości

traffic capacity achieved by supplementing the amphilades with convenient corridors, the insertion of a spacious double staircase and the symmetrical positioning of the entrance at the front and rear of the building. This is also confirmed by the provision of – given the realities of the era – an exceedingly comfortable set of toilets, available on each floor. These features, combined with the emphasis on good interior lighting, as well as the specific body and large size of the building, suggesting a metropolitan location, allow it to be undoubtedly considered a school edifice. Thus, it must be concluded that the small rooms contained therein are classrooms and that the upper floor contains the teachers' quarters. One of the vast interiors was probably intended to serve as a library with a reading room, while the other was used as a school auditorium. Moreover, Saebisch's design bears a strong resemblance to other Silesian educational buildings of the modern era, just to mention St. Elisabeth's secondary school in Wrocław (1562), a secondary school in Brzeg (1569) and a new, 18th c. building of the Mary Magdalene School [Fig. 6]⁴³. The functional layout, which was avant-garde at the time it was proposed by the author, retained its usefulness for a long time yet [cf. Fig. 7], corresponding in its main functional attributes even with present-day schools.

Recognising the function of the building in turn paves the way for identifying the intention for which the project was created. Beginning our search at the sites where Saebisch is confirmed to have been involved, we soon obtain an unmistakable result: the project turns out to be an unrealised concept for a new building for Wrocław's St. Mary Magdalene School, in the location where it was eventually located in 1710. The preliminary premises here are the correlating areas of Valentin's activity and the role and metropolitan character of the building. A stronger argument is that the project would be integrated into the local urban context: with its façade facing St. Mary Magdalene Square, the western façade with a sanitary annex situated in the frontage of Szewska Street and the eastern gable wall added to the axis of the

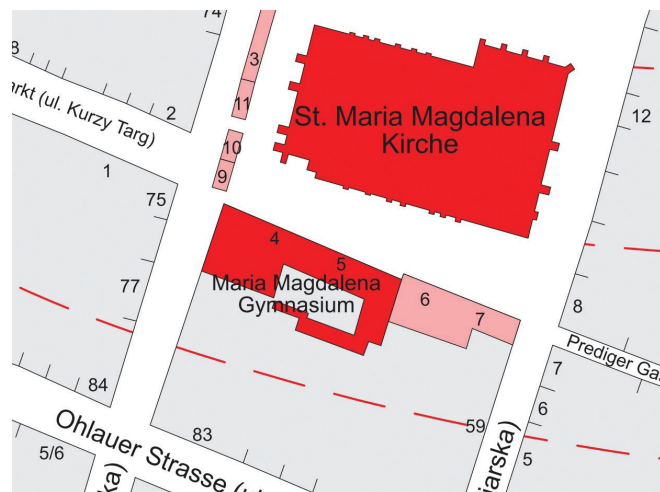

8. Próba dopasowania rzutu budynku zaprojektowanej przez Saebischa szkoły do działki gimnazjum św. Marii Magdaleny, oprac. M. Świdrak, Z. Łuniewicz. Układ kwartałów i parcelacja na podstawie: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 4: *Śląsk*, z. 13: *Wrocław*, oprac. D. Adamska [et al.], Wrocław 2017, https://atlasmiast.umk.pl/atlas/wroclaw_2017 (data dostępu: 24.08.2024), arkusze 1b i 11

An attempt to fit the floor plan of the school designed by Saebisch to the plot of the St. Mary Magdalene School, prepared by M. Świdrak, Z. Łuniewicz. Layout of quarters and parcelling on the basis of: *Atlas historyczny miast polskich*, Vol. 4: *Śląsk*, No. 13: *Wrocław*, Ed. D. Adamska [et al.], Wrocław 2017, https://atlasmiast.umk.pl/atlas/wroclaw_2017 (access date: 24.08.2024), sheets 1b and 11

kowanych projektach Saebisch dokładnie odnotowywał inwentaryzację obiektów istniejących wcześniej w danym miejscu, czasem także tych przeznaczonych do rozbiórki. Niezarejestrowanie – w projekcie – starszej konstrukcji, stojącej na miejscu planowanej szkoły, jako nietypowe dla Saebischa, nie pozwala stwierdzić, czy koncipował on wykorzystanie zupełnie opróżnionej parceli (ograniczonej tylko od wschodu wspomnianym sąsiadującym budynkiem), czy też stojących już na niej murów. Mimo to do zaproponowanej identyfikacji przekonuje ścisła zgodność rozmiaru obiektu z działką zajmowaną przez szkołę w jej późniejszej lokalizacji [il. 8–9].

Szkoła św. Marii Magdaleny, założona już w 1267 r., była najstarszą miejską instytucją oświaty we Wrocławiu⁴⁴. Średniowieczny gmach, przebudowany w 1558 r.⁴⁵, mieścił się wtedy po przeciwległej – względem późniejszej lokalizacji – stronie kościoła pw. św. Marii Magdaleny. Pomi-

9. Plan sytuacyjny XVIII-wiecznego gmachu gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, na podstawie katastru z 1866 r. (na rok przed wyburzeniem budynku szkoły), za: *Atlas historyczny miast polskich*, t. 4: *Śląsk*, z. 13: *Wrocław*, oprac. D. Adamska [et al.], Wrocław 2017, https://atlasmiast.umk.pl/atlas/wroclaw_2017 (data dostępu: 24.08.2024), fragment arkusza 1b

Situation plan of the 18th c. building of the St. Mary Magdalene School in Wrocław, based on the cadastre of 1866 (one year before the demolition of the school building), from: *Atlas historyczny miast polskich*, Vol. 4: *Śląsk*, No. 13: *Wrocław*, Ed. D. Adamska [et al.], Wrocław 2017, https://atlasmiast.umk.pl/atlas/wroclaw_2017 (access date: 24.08.2024), excerpt from sheet 1b

The School of St. Mary Magdalene, founded as early as 1267, was the oldest municipal educational institution in Wrocław⁴⁴. The medieval building, rebuilt in 1558, was then situated on the opposite side, in relation to its later location, of the St. Mary Magdalene Church⁴⁵. Although established earlier, in the 16th c., the institution could not compete with St. Elizabeth's School, for which a large three-storey brick building was erected and opened in 1562, coinciding with the acquisition of gymnasium status. During this period, the School of St. Mary Magdalene was still housed in its medieval premises, and despite its 16th c. modernisation and the enlargement of the auditorium in 1605⁴⁶ struggled with a lack of adequate space, with only two classrooms⁴⁷. Efforts to elevate the institution to the rank of a gymnasium did not materialise until 1643, and it was only in 1710 that it enjoyed its new, now non-existent build-

mo że powstała wcześniej, w XVI w. instytucja ta nie mogła konkurować ze szkołą św. Elżbiety, dla której wzniesiono wielki, trzykondygnacyjny, murowany gmach, oddany do użytku w 1562 r., z czym zbiegło się uzyskanie statusu gimnazjum. W tym okresie szkoła św. Marii Magdaleny mieściła się wciąż w średniowiecznej siedzibie, a pomimo jej XVI-wiecznej modernizacji i powiększenia audytorium w 1605 r.⁴⁶ borykała się z brakiem stosownej przestrzeni, posiadając tylko dwie sale zajęciowe⁴⁷. Starania o podniesienie instytucji do rangi gimnazjum ziściły się dopiero w 1643 r., a nowym, dziś już nieistniejącym gmachem, położonym właśnie u zbiegu ul. Szewskiej i ul. św. Marii Magdaleny, cieszyła się dopiero od 1710 r. [il. 6, 9].

Zaproponowana przez Saebischa okazała struktura architektoniczna odpowiadała na zapotrzebowanie lokalowe, pozwalając umocnić pozycję placówki w rywalizacji prowadzonej między wrocławskimi szkołami⁴⁸, a także przybliżyć uzyskanie przez nią uprawnień do prowadzenia edukacji gimnazjalnej. Wydaje się przy tym, że w związku z uwarunkowaniami politycznymi i łączącymi się z nimi aspektami finansowymi powstanie tak śmiałej koncepcji inwestycji architektonicznej należy lokować w okresie przed rozpoczęciem wojny trzydziestoletniej, czyli zarazem w czasie, z którego pochodzą inne zachowane projekty Saebischa i w którym potwierdzoną mamy jego działalność na usługach Wrocławia. Jakkolwiek projekt ten z nieznanych przyczyn nie został urzeczywistniony, to jego niewątpliwie posiadane w mieście odrzuty wpłynęły chyba na siedzibę gimnazjum wybudowaną w XVIII wieku. Wzniesiony wtedy budynek nader przypomina propozycję Saebischa, zarówno gdy chodzi o jego lokalizację, jak i formę architektoniczną. Zasadniczą różnicę stanowiło – podjęte w celu uzyskania dziedzica – zwięźenie gmachu o jeden trakt w środkowym segmencie, tworzące zarazem jednoosiowe skrzydła boczne. Wyraźnie nie udało się wówczas doprowadzić do – zrozumiałego przy takiej inwestycji – wyburzenia zabudowy leżącej za szkołą. Bardzo prawdopodobne, że ta trudność przyczyniła się do niezrealizowania propozycji Saebischa [il. 9].

ing, located at the junction of Szewska Street and St. Mary Magdalene Street [Figs. 6, 9].

The impressive architectural structure proposed by Saebisch met the demand for space and allowed the school to strengthen its position in the competition between Wrocław schools⁴⁸, and also brought it closer to obtaining the rights to provide gymnasium-level education. It seems, however, that in view of the political conditions and the ensuing financial aspects, the creation of such a bold architectural investment should be located in the period before the start of the Thirty Years' War, which is also the time from which Saebisch's other surviving projects originate and in which his activities in the service of Wrocław are confirmed. Although this project, for unknown reasons, never came to fruition, its undoubtedly city-owned copies probably influenced the location of the gymnasium built in the 18th century. The building erected at the time bears an uncanny resemblance to Saebisch's proposal, both in terms of its location and architectural form. The main difference was the narrowing of the edifice by one tract in the central segment in order to create a courtyard, at the same time creating single-axis side wings. The demolition of the buildings behind the school, which is understandable for such an investment, clearly failed at the time. It is very likely that this difficulty contributed to the non-implementation of Saebisch's project [Fig. 9].

Having completed the identification of the project, it is time to look at the architectural forms proposed by Saebisch. These in turn, although Valentin faced major constraints, whether caused by existing buildings, the urban context or strictly imposed functional rigours, are fully in line with the rest of his identified *oeuvre*. This remark refers to the functional aspect, which is best exemplified by the wide, two-legged brick staircase placed inside the building, almost a Saebisch signature in the Silesian building panorama of the time. While this form of vertical communication was typical in Czech territory from as early as the second half of the 16th c.⁴⁹ in Silesia it only appeared in the second decade of the

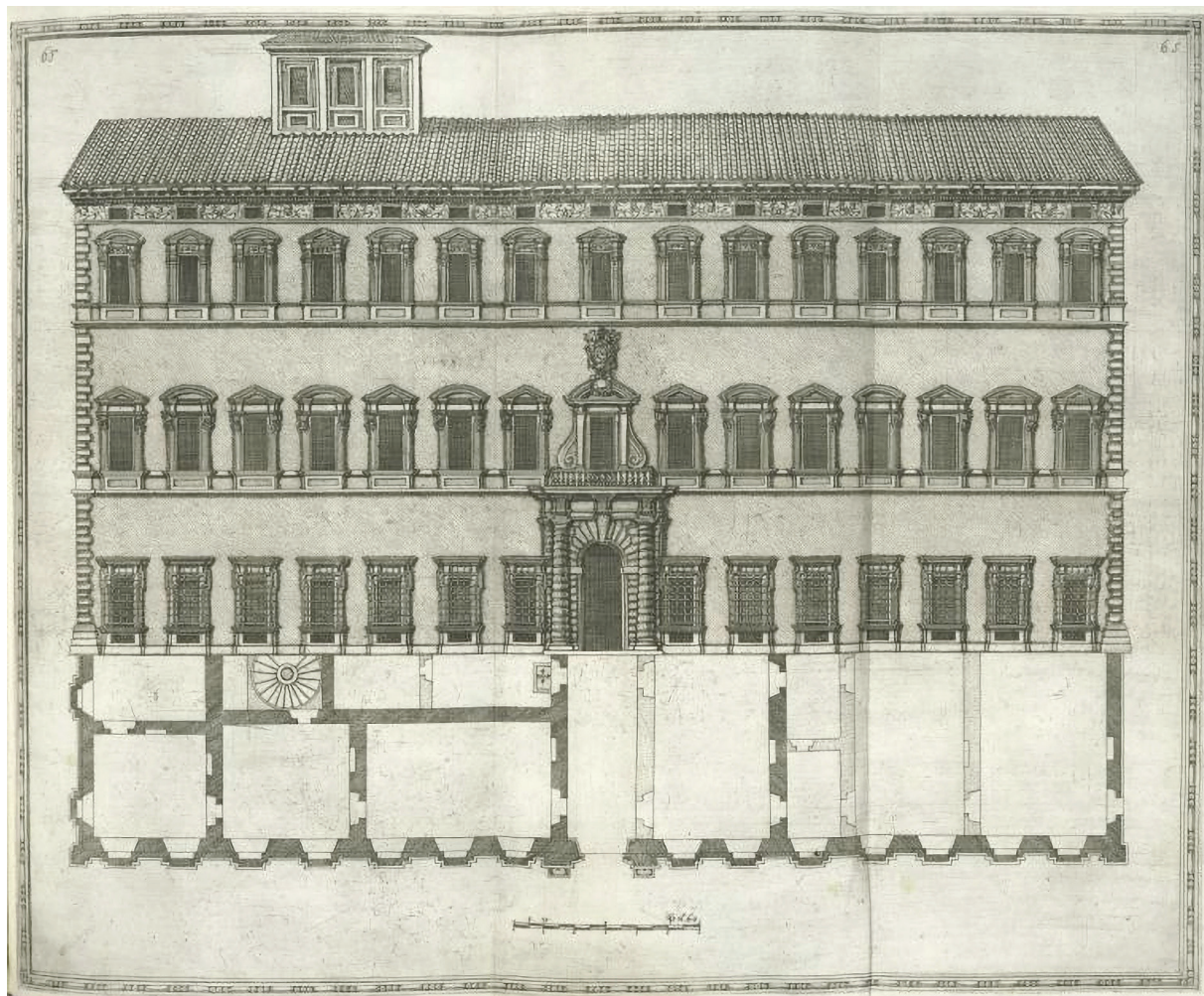
Przeprowadziwszy identyfikację projektu, pora przyjrzeć się zaproponowanym w nim przez Saebischa formom architektonicznym. Te zaś, choć Valentin mierzył się tu z dużymi ograniczeniami, spowodowanymi istniejącą zabudową, kontekstem urbanistycznym czy ściśle narzucenymi rygorami funkcjonalnymi, w pełni zgadzają się z resztą jego znanego *oeuvre*. Uwaga ta odnosi się już do aspektu funkcjonalnego, czego najlepszą egzemplifikacją są – będące w ówczesnej panoramie budowlanej Śląska niemal sygnaturą Saebischa – szerokie, dwubiegowe, murowane schody umieszczone wewnątrz budynku. O ile taka forma komunikacji wertykalnej była na terenie Czech typowa już od drugiej połowy XVI w.⁴⁹, o tyle na Śląsku zaczęła się pojawiać dopiero w drugiej dekadzie w. XVII⁵⁰. Jedne z pierwszych tego przykładów znalazły się w zamku w Siedlisku, zaprojektowanym właśnie przez Saebischa, czy też w jego wspomnianej już wizji przebudowy ratusza wrocławskiego. Jeszcze silniej wybrzmiewa charakterystyczna dla Saebischa specyficzna redakcja form stylistycznych o włoskiej genezie.

Po drugiej ćwierci XVI w., kiedy przez Wrocław i Śląsk przetoczyła się szeroka fala realizacji architektonicznych czerpiących z antycznych wzorców⁵¹, koniec tego stulecia oraz pierwsza połowa kolejnego charakteryzowały się rezerwą wobec włoskich form stylistycznych. Zjawisko to tłumaczone jest przez badaczy, przynajmniej w pewnym stopniu, sytuacją wyznaniową, w wyniku której na obszarach luterańskich włoska architektura utożsamiana była z papieżem czy szerzej: katolicyzmem⁵². Mimo to Saebisch w swoich zachowanych projektach konsekwentnie stosował rozwiązania wywodzące się z Italii, zgrabnie łącząc wzorce nieznane mu z autopsji, ale czerpane z książek, grafik i rysunków. Wyraźnie widoczne jest tu zwłaszcza skorzystanie z publikacji Andrei Palladia lub Sebastiana Serlia⁵³. To od jednego z tych autorów – bądź pod wpływem obu – szkoła Saebischa uzyskała osiowy, symetryczny układ wnętrza, oparty na serlianach, wykrój okien ryzalitu, *porte-fenêtre* z tralkową balustradą, wreszcie może najbardziej niezwykły tu chwyt stylistyczny: wieńczący ryzalit trójkątny przyczółek, tworzący zredukowaną formę

17th century⁵⁰. Some of the earliest examples of this practice were found in the castle in Siedlisko, designed by Saebisch himself, and in his previously mentioned vision of the reconstruction of the Wrocław Town Hall. Saebisch's distinctive rendering of stylistic forms of Italian origin resonates even more strongly.

After the second quarter of the 16th c., when a wide wave of architectural developments drawing on antique models swept through Wrocław and Silesia⁵¹, the close of this century and the first half of the following one were marked by a restraint towards Italian stylistic forms. This phenomenon is explained by researchers, at least to some extent, by the religious situation as a result of which, in Lutheran areas, Italian architecture was identified with the papacy or, more generally, Catholicism⁵². Despite this, in his surviving designs, Saebisch consistently used solutions derived from Italy, neatly combining patterns unknown to him personally but found in books, prints and drawings. The use of publications by Andrea Palladio or Sebastian Serlia is particularly evident here⁵³. It was from one of these authors, or under the influence of both, that the Saebisch style acquired the axial, symmetrical interior layout, the serlian-based carving of the risalite windows, and the *porte-fenêtre* with its balustered railing. Last but not least, perhaps the most unusual stylistic ploy here was a triangular pediment crowning the risalite, creating a reduced form of the fronton of an ancient temple. This is the first of its kind in the secular architecture of Silesia, long without parallel.

The surprisingly early appearance of the indicated motif in a public building suggests considering it in the context of architectural rhetoric. It seems likely that the form of the edifice deliberately evokes the achievements of ancient culture, which was one of the pillars of education at the time. Similar clues were perfectly clear to the Silesian elite of that period, which is clearly evidenced by the description by Martin Opitz of the so-called Great Basin in Cieplice (1628), *nota bene* designed by Saebisch, in which the poet explains the antique solutions with the medical affiliation of the building⁵⁴.

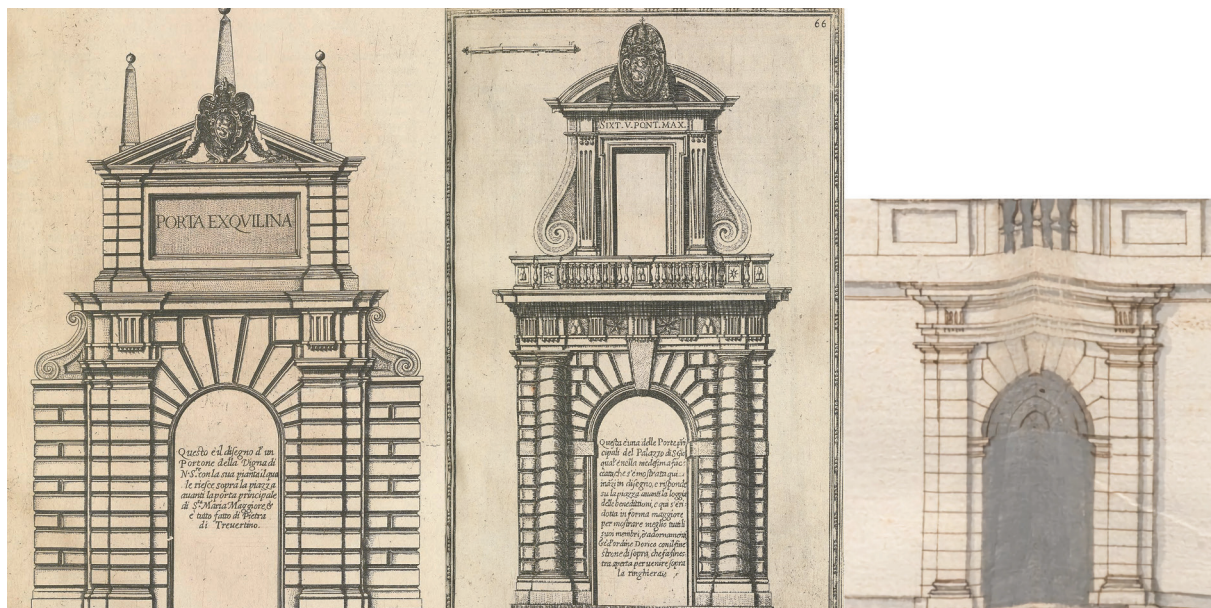
10. Domenico Fontana, fasada Pałacu Laterańskiego. Fot. za: *idem, Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto, Roma 1590, s. 65*

Domenico Fontana, the façade of the Lateran Palace. Photo from: *idem, Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto, Roma 1590, p. 65*

frontonu antycznej świątyni. Jest to pierwszy tego typu zabieg w świeckiej architekturze Śląska, długo niemający odpowiedników.

Zaskakująco wczesne pojawienie się wskazanego motywu w budynku użyteczności publicznej sugeruje rozważenie go w kontekście retoryki architektonicznej. Wydaje się prawdopodobne, że forma gmachu celowo ewokuje dorobek kultury antycznej, stanowiącej wówczas jeden z filarów edukacyjnych. Podobne tropy były dla elit śląskich tamtego okresu doskonale czytelne. Świadczy o tym dobitnie choćby opis, *notabene* zapro-

Another indubitable source of inspiration for the school's design is the publication by Domenico Fontana⁵⁵, which is probably the most common pattern resource for Saebisch's preserved drawings. From the illustration of the Lateran Palace contained there, the architect borrowed the layout of an orderless façade separated only by cornices, as well as the motif of under-window frames resembling full balustrades [Fig. 10]. On the basis of a view of the portal there, compiled with an illustration of the Esquiline Gate, Saebisch designed the en-

11. a) Domenico Fontana, *Porta Exquilina*. Fot. za: *idem, Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto*, Roma 1590, s. 79; b) *idem, Porta Laterana*. Fot. za: *iw.*, s. 66; c) Valentin von Saebisch, niezrealizowany projekt gmachu szkoły św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, łączony widok fasady i elewacji tylnej (fragment), ok. 1616–1620, tusz i akwarela na papierze, 62 × 41,6 cm. Fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, rękopis R939, fol. 36v–37r

a) Domenico Fontana, *Porta Exquilina*. Photo from: *idem, Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto*, Roma 1590, p. 79; b) *idem, Porta Laterana*. Photo from: *ibidem*, p. 66; c) Valentin von Saebisch, project of St. Mary Magdalene School in Wrocław that was never built, compiled view of the façade and the rear elevation (fragment), around 1616–1620, ink and watercolour on paper, 62 × 41.6 cm. Photo: Wrocław University Library, Department of Manuscripts, Ref. No. R939, fol. 36v–37r

jektowanego przez Saebischa, tzw. Wielkiego Basenu w Cieplicach (1628) pióra Martina Opitza, w którym poeta tłumaczy antykizujące rozwiązania medyczną afiliacją budynku⁵⁴.

Kolejnym niewątpliwym źródłem inspiracji dla projektu szkoły jest publikacja Domenica Fontany⁵⁵, stanowiąca chyba najczęstszy zasób wzorów dla znanych rysunków Saebischa. Z zawartej tam ilustracji Pałacu Laterańskiego architekt zaczerpnął dyspozycję bezporządkowej fasady rozdzielonej tylko gzymsami, a także motyw obramień podokiennych przypominających pełne balustrady [il. 10]. Na podstawie widoku tamtejszego portalu, skompilowanego z ilustracją Bramy Eskwilińskiej, Saebisch zaprojektował – stosując przy tym redukcję form źródłowych – portal wejściowy do szkoły [il. 11].

Dość rzadki motyw podwójnych, zamkniętych półkolistych okien na elewacjach szkoły wy-

trance portal to the school, thereby applying a reduction in source forms [Fig. 11].

A rather rare motif of double, closed semi-circular windows on the school's elevations seems to have been taken from the St. Salvator Lutheran Church in Prague [Fig. 12], which, incidentally, served Saebisch as the basis for another project⁵⁶.

The sources of inspiration used by Saebisch were characteristic of the elite architecture developed in the Prague court circle, imitated in the most prominent foundations of the imperial area. This group includes, for example, the building of the St. Anne Gymnasium in Augsburg, designed by Elias Holl and completed in 1616 [Fig. 13]⁵⁷. The object can also be seen (especially in the context of its function) as the starting point for Saebisch's conceptual work on the St. Mary Magdalene

daje się zaczerpnięty z praskiego luterńskiego kościoła pw. św. Salwatora [il. 12], który to budynek posłużył zresztą Saebischowi jako podstawa do innego projektu⁵⁶.

Wykorzystane przez Saebischa źródła inspiracji charakterystyczne były dla elitarniej architektury powstającej w kręgu dworu praskiego, naśladowanej w najznamienitszych fundacjach obszaru cesarstwa. Do grupy tej zalicza się choćby budynek gimnazjum św. Anny w Augsburgu, projektu Eliasa Holla, ukończony w r. 1616 [il. 13]⁵⁷. Obiekt ten rozpatrywać zresztą można (zwłaszcza w kontekście jego funkcji) jako punkt wyjścia dla prac koncepcyjnych Saebischa nad szkołą św. Marii Magdaleny – co sugeruje zawężenie datowania abrysów na okres 1616–1620. O ścisłym wpisywaniu się omawianego projektu w ten klasycyzujący nurt stylistyczny świadczy podobieństwo użytych w nim form do takich realizacji, jak Nowa Rezydencja w Salzburgu (1588–1602), pałac w Hellbrunn (1613–1619), pałac Eggenberg w Grazu (1626–1636) czy skrzydło zachodnie klasztoru w Seckau (1625–1628).

Zastosowana w projekcie klasyczna, wyrażnie wywodząca się z włoskich rozwiązań stylistyka silnie wyodrębnia się na tle architektury powstającej na Śląsku w pierwszej połowie w. XVII. A jednak da się odnaleźć dla tych rozwiązań jasne uzasadnienie. Odwoływanie się do wzorców antycznych było na obszarze Cesarstwa Niemieckiego, zwłaszcza w kręgach cesarskim i książęcych, formą manifestacji politycznej opartej na konotacji fundatora z elitą antycznego cesarstwa rzymskiego. Naśladowanie form kojarzonych z dworem cesarskim było rozumiane jako wyraz lojalności wobec rządzącej dynastii. Zabieg ów ceniony był też przez rady głównych miast Rzeszy, angażujące architektów cesarskich bądź przynajmniej zamawiające projekty naśladowujące ich twórczość u dostępnych sobie architektów⁵⁸. W tym świetle klarowne staje się, że kształt niezrealizowanego ostatecznie projektu Saebischa rozpatrywać należy nie tylko w kontekście jego własnego języka stylistycznego, ale także w perspektywie dążenia Wrocławia do wpisania się w nurt architektonicznej manifestacji politycznej, uprawianej w ten sposób choćby przez Augsburg czy Norymbergę. Omówiony projekt jest ponadto dobitnym

School, which suggests a narrowing of the dating of the outlines to the period 1616–1620. The closeness of the project to this classicising stylistic trend is evidenced by the similarity of its forms to such works as the New Residence in Salzburg (1588–1602), the Hellbrunn Palace (1613–1619), the Eggenberg Palace in Graz (1626–1636) and the west wing of the Seckau Abbey (1625–1628).

The classical, clearly Italian-inspired style of the project stands out strongly against the background of the architecture developed in Silesia in the first half of the 17th century. And yet it is possible to find a clear rationale for these solutions. In the German Empire, reference to ancient models was, especially in imperial and ducal circles, a form of political manifestation based on the founder's connotation with the elite of the ancient Roman Empire. The imitation of forms associated with the imperial court was understood as an expression of loyalty to the ruling dynasty. This procedure was also valued by the councils of the main cities of the Reich, who engaged imperial architects or at least commissioned designs imitating their work from architects available to them⁵⁸. In this light, it becomes clear that the shape of Saebisch's project, which was never constructed, should be seen not only in terms of Saebisch's own stylistic language, but also in terms of Wrocław's aspiration to become part of the trend of architectural political manifestation, practised in this way by Augsburg or Nuremberg, for example. Furthermore, the project in question is a clear demonstration of Saebisch's wide-ranging activities for Wrocław, going far beyond military construction. Reflecting on it, it must be borne in mind that Saebisch owed his engagement by the city was owed not only to his architectural talents, but also to his numerous connections. Suffice it to say that his brother Adam (1571–1638) was elected to the town council in 1608, appointed deputy president of the council in 1622, and from 1625 held the office of president (senior) of the council and was the last mayor of the Duchy of Wrocław, an office cancelled in 1636⁵⁹. These circumstances make it possible to speculate that Valentin's docu-

12.
Giovanni Maria Filippi (?), kościół luterański pw. św. Salwatora w Pradze, elewacja południowa, 1611-1614. Fot. K. Nalezińska
Giovanni Maria Filippi (?), St. Salvator Lutheran Church in Prague, south elevation, 1611-1614. Photo: K. Nalezińska

13.

Elias Holl, gimnazjum św. Anny w Augsburgu. 1613–1616. Fot. za: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ehemaliges_Gymnasium_bei_St._Anna.jpg (data dostępu: 18.05.2024)

Elias Holl, St. Anne Gymnasium in Augsburg. 1613–1616. Photo from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ehemaliges_Gymnasium_bei_St._Anna.jpg (access date: 18.05.2024)

dowodem na szeroką działalność Saebischa dla Wrocławia, dalece wybiegającą poza budownictwo militarne. Rozpatrując ją, pamiętać trzeba, że zaangażowanie przez miasto Saebisch zawdzięczał nie tylko swym talentom architektonicznym, ale również rozlicznym koneksjom. Dość powiedzieć, że jego brat, Adam (1571–1638), w 1608 r. został wybrany do rady miejskiej, w 1622 r. mianowano go zastępcą prezesa rady, a od 1625 r. pełnił urząd prezesa (seniora) rady i ostatniego starosty księstwa wrocławskiego – urzędu zlikwidowanego w r. 1636⁹. Uwarunkowania te pozwalają domyślać się, że rozpoznana działalność architektoniczna Valentina dla jego rodzinnego miasta stanowi ledwie wycinek z szerszej aktywności, obejmującej zapewne także inne przedsięwzięcia budowlane, niemające niestety choćby archiwalnych śladów.

mented architectural activity for his hometown is barely a fragment of a broader activity, which probably also included other building projects, which unfortunately have left no archival trace.

¹ Zob. **J. C. H. Schmeidler**, *Die evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabeth: Denkschrift zur Feier ihres 600 jährigen Bestehens*, Breslau 1857, s. 109; **P. Oszczanowski**, *Przewodnik po bazylice pw. św. Elżbiety we Wrocławiu*, [w:] **idem**, **W. Bronz**, *Bazylika św. Elżbiety*, Wrocław 2003, s. 31.

² *Sylloge variorum monumentorum*, b.d., Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów (dalej: BUWr, OR), sygn. B 1649, fol. 127r.

³ **J. Cunradi**, *Jo. Henrici, Casp. Fil. Cunradi Silesia Togata, Sive Silesiorum doctrina & virtutibus clarissimorum Elogia, Singulis distichis comprehensa, Quibus Dies omnium natales & emortuales, Officiorumque ab ipsis gestorum Tituli subjunguntur*, Liegnitz 1706, s. 284.

⁴ Zob. **L. Burgemeister**, *Zwei Breslauer Architekten des 17. Jahrhunderts*, „Schlesische Zeitung” 1903, nr z 5 lutego, s. 2–3; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch als Festungbaumeister. Ein Beitrag zur Befestigung Breslaus im Dreißigjährige Kriege*, „Schlesische Zeitung” 1918, nr z 4 stycznia, s. 4–5.

⁵ Zob. *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 11: *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*, Hrsg. **H. Markgraf**, **O. Frenzel**, Breslau 1882, s. 63–64.

⁶ Zob. **A. Schultz**, *Die Breslauer Stadtbaumeister im sechzehnten Jahrhundert*. *Friedrich Gross – Hans Schneider von Lindau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” 1870, nr 1, s. 124.

⁷ **V. von Saebisch**, *Risse und Pläne von Gebäuden*, BUWr, OR, sygn. R941 (zaginiony).

⁸ Zob. **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben und seine Tätigkeit am Breslauer Rathaus*, „Schlesische Zeitung” 1916, nr z 8 listopada, s. 3.

⁹ Zob. *ibidem*; **K. Bimler**, *Die Maurermeister der Breslauer Zunft 1475–1870*, [w:] *Quellen zur Schlesischen Kunstgeschichte*, Bearb., Hrsg. **idem**, z. 3, Breslau 1938, s. 9.

¹⁰ **P. Oszczanowski**, *op. cit.*, s. 15.

¹¹ **L. Burgemeister**, *op. cit.*, s. 3.

¹² Wstępne opracowanie tego zagadnienia zostało zaprezentowane we wspólnym referacie **M. Świdraka** i **Z. Łuniewicza** *Nyski Escorial. Uwagi na temat niezrealizowanych fundacji biskupa Karola Habsburga*, wygłoszonym na konferencji *Świat biskupów wrocławskich ksiąząt nyskich 15 czerwca 2023 w Muzeum Powiatowym w Nysie*. Autorzy przygotowują obecnie artykuł poświęcony tej tematyce.

¹³ Zob. **E. Bożek-Leszczczyk**, *Kościół Kanoników Regularnych pw. św. Jakuba Apostoła w Krzepicach*, Wrocław 2012, s. 62.

¹⁴ Zob. **S. B. Klose**, *Architectura Wratislaviensis. Das ist kurze Beschreibung der öffentlichen Gebäude der Stadt Breslau, wann und welch Jahr dieselben erbauet worden*, [w:] *Quellen...*, z. 1, Breslau 1936, s. 21.

¹⁵ Zob. *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, t. 3: *Die kirchlichen Denkmäler der Altstadt (Fortsetzung) und des erweiterten Stadtgebietes, die Friedhöfe*, Hrsg. **L. Burgemeister**, **G. Grundmann**, Breslau 1934, s. 133.

¹ See **J. C. H. Schmeidler**, *Die evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabeth: Denkschrift zur Feier ihres 600 jährigen Bestehens*, Breslau 1857, p. 109; **P. Oszczanowski**, *Przewodnik po bazylice pw. św. Elżbiety we Wrocławiu*, [in:] **idem**, **W. Bronz**, *Bazylika św. Elżbiety*, Wrocław 2003, p. 31.

² *Sylloge variorum monumentorum*, n.d., Wrocław University Library, Department of Manuscripts (hereafter: BUWr, OR), Ref. No. B 1649, fol. 127r.

³ **J. Cunradi**, *Jo. Henrici, Casp. Fil. Cunradi Silesia Togata, Sive Silesiorum doctrina & virtutibus clarissimorum Elogia, Singulis distichis comprehensa, Quibus Dies omnium natales & emortuales, Officiorumque ab ipsis gestorum Tituli subjunguntur*, Liegnitz 1706, p. 284.

⁴ See **L. Burgemeister**, *Zwei Breslauer Architekten des 17. Jahrhunderts*, „Schlesische Zeitung”, 5 February 1903, pp. 2–3; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch als Festungbaumeister. Ein Beitrag zur Befestigung Breslaus im Dreißigjährige Kriege*, „Schlesische Zeitung”, 4 January 1918, pp. 4–5.

⁵ See *Codex Diplomaticus Silesiae*, Vol. 11: *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*, Ed. **H. Markgraf**, **O. Frenzel**, Breslau 1882, pp. 63–64.

⁶ See **A. Schultz**, *Die Breslauer Stadtbaumeister im sechzehnten Jahrhundert*. *Friedrich Gross – Hans Schneider von Lindau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” 1870, No. 1, p. 124.

⁷ **V. von Saebisch**, *Risse und Pläne von Gebäuden*, BUWr, OR, Ref. No. R941 (lost).

⁸ See **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben und seine Tätigkeit am Breslauer Rathaus*, „Schlesische Zeitung”, 8 November 1916, p. 3.

⁹ See *ibidem*; **K. Bimler**, *Die Maurermeister der Breslauer Zunft 1475–1870*, [in:] *Quellen zur Schlesischen Kunstgeschichte*, Bearb., Ed. **idem**, Vol. 3, Breslau 1938, p. 9.

¹⁰ **P. Oszczanowski**, *op. cit.*, p. 15.

¹¹ **L. Burgemeister**, *op. cit.*, p. 3.

¹² A preliminary study of this issue was presented in a joint paper by **M. Świdrak** and **Z. Łuniewicz** *Nyski Escorial. Uwagi na temat niezrealizowanych fundacji biskupa Karola Habsburga*, presented at the conference *Świat biskupów wrocławskich ksiąząt nyskich* (The World of Wrocław Bishops, Dukes of Nysa) on 15 June 2023 in the District Museum in Nysa. The authors are currently preparing an article on this topic.

¹³ See **E. Bożek-Leszczczyk**, *Kościół Kanoników Regularnych pw. św. Jakuba Apostoła w Krzepicach*, Wrocław 2012, p. 62.

¹⁴ See **S. B. Klose**, *Architectura Wratislaviensis. Das ist kurze Beschreibung der öffentlichen Gebäude der Stadt Breslau, wann und welch Jahr dieselben erbauet worden*, [in:] *Quellen...*, Vol. 1, Breslau 1936, p. 21.

¹⁵ See *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Vol. 3: *Die kirchlichen Denkmäler der Altstadt (Fortsetzung) und des erweiterten Stadtgebietes, die Friedhöfe*, Ed. **L. Burgemeister**, **G. Grundmann**, Breslau 1934, p. 133.

¹⁶ Do kwestii tej nie odnosi się monografistka kościoła: **H. Górska**, *Wrocławskie kościoły o drewnianej konstrukcji szkieletowej*, [w:] *Architektura Wrocławia*, red. **J. Rozpędowski**, t. 3: *Świątynia*, Wrocław 1997; **eadem**, *Zespół kościelno-szpitalny św. Urszuli i Jedenastu Tysięcy Dziewic na Przedmieściu Odrzańskim we Wrocławiu w dawnej ikonografii*, [w:] *Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu*, red. **H. Okólska, T. Głowiński**, Wrocław 2014.

¹⁷ *Die Kunstdenkmäler...*, t. 3, s. 169–174.

¹⁸ Zob. **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła luterańskiego autorstwa Valentina von Saebischa*, „RIHA Journal” 2022, nr 1, s. 16.

¹⁹ Zob. **S. B. Klose**, *op. cit.*, s. 21.

²⁰ Zob. *Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1. Januar 1911 bis 31. Dezember 1912, erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1913, s. 13.

²¹ Zob. **M. Bukowski**, *Arsenal wrocławski przy Bramie Mikołajskiej*, Wrocław 1979, s. 40–42; **H. Neumann**, *Das Zeughaus. Die Entwicklung eines Bautyps von der spätmittelalterlichen Rüstammer zum Arsenal im deutschsprachigen Bereich vom XV. bis XIX. Jahrhundert*, Koblenz 1991, s. 205.

²² Zob. **M. Bukowski**, *op. cit.*, s. 40; **M. Burak**, *Siedziba Muzeum Militariów i Muzeum Archeologicznego, oddziałów Muzeum Miejskiego Wrocławia oraz Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia, oddziału Muzeum Architektury, d. arsenal Mikołajski*, [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, red. nauk. **R. Eysymontt [et al.]**, Wrocław 2011, s. 201–202.

²³ Zob. **M. Bukowski**, *Ratusz w okresie dwóch wojen: trzydziestoletniej i siedmioletniej*, [w:] **idem, M. Zlat**, *Ratusz wrocławski*, Wrocław 1958, s. 62–63.

²⁴ Zob. **J. Neugebauer**, *Der Zwinger und die kaufmännische Zwingerschützen-Brüderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermiliz und die Bürgerschützen-Brüderschaft*, Breslau 1876, s. 8; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben...*, s. 3.

²⁵ Zob. **J. Neugebauer**, *op. cit.*, s. 8; **L. Burgemeister**, *Das Breslauer Rathaus*, Breslau 1913, s. 10–11; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben...*, s. 3; **K. Bimler**, *Das Breslauer Rathaus. Seine Gestaltung, Ausstattung und Baugeschichte*, Breslau 1941, s. 74–75.

²⁶ Partię tę w katalogach biblioteki opiano jako *Inwendige Verbesserung der Rathauses zu Breslau 1616* (**H. Markgraf, M. Guttmann**, *Katalog der Handschriften der Rehdigerana. Abt. 2 [R 503 – R 3100]*, BUWr, OR, b.d., Akc. 1967/3, s. 51).

²⁷ **L. Burgemeister**, *Das Breslauer Rathaus...*, s. 7.

²⁸ **K. Bimler**, *Das Breslauer Rathaus...*, s. 75.

²⁹ Zob. **I. Bińkowska**, *Fotograficzna dokumentacja konserwacji ratusza wrocławskiego (1924–1937)*, [w:] *Imago Silesiae Inferioris online. Mapy, plany i widoki Dolnego Śląska ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie w sieci*, red. **G. Piotrowicz, E. Pitak**, Wrocław 2014.

³⁰ Zob. **A. Śliwowska**, *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008, s. 145–179.

³¹ **V. von Saebisch**, *Grundrisse von Schlössern*, BUWr, OR, sygn. R939.

³² Zob. **P. Oszczanowski, J. Gromadzki**, *Theatrum vitae et mortis. Grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550 – ok. 1650* [kat. wystawy], luty 1996, Muzeum Historyczne, Wrocław 1995, s. 96, 109; **E. Bożek-Leszczczyk**, *Projekt przebudowy zamku w Świnach*, [w:] *Szlachta na Śląsku. Średniowiecze i czasy nowożytne. Katalog wystawy „Rycerze wolności, strażnicy praw”*, 24 maja – 9 listopada 2014, Muzeum Miedzi w Legnicy, red. **J. Harasimowicz**, Legnica 2014, s. 161; **M. Świdrak**, *Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf autorstwa Valentina von Saebisch*, „Architectus” 2019, nr 1; **idem**, *Niepublikowany projekt kościoła...*; **idem**, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedlisku (1612–1619). Uwagi o nowatorstwie w architekturze śląskiej początku XVII w.*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” t. 32 (2023).

³³ Zob. **V. von Saebisch**, *Grundrisse...*, fol. 30v–37r.

³⁴ Dla przykładu: szerokość wewnętrznych otworów drzwiowych w amfiladzie to w świetle wegaru 1,6 jednostki miary, czyli 93 cm, a głębokość stopni schodów to 0,5 jednostki miary, czyli 29 cm. Mamy tym samym do czynienia z wymiarami odpowiadającymi normatywowi architektonicznemu do dziś.

³⁵ Zob. **E. Stamm**, *Staropolskie miary*, cz. 1: *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938, s. 24.

³⁶ Zob. **V. von Saebisch**, *Grundrisse...*

³⁷ Zob. **D. Frey**, *Architekturzeichnung*, [w:] *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Hrsg. **O. Schmitt**, t. 1, Stuttgart 1937, s. 993; **J. S. Ackerman**, *Architectural Practice in the Italian Renaissance*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 1954, nr 3, s. 8.

³⁸ Zob. **K. Blaschke, M. Kurzej**, *Architectural Designs Attributed to Simon Pitz in the Collection of the Jesuit Archive in Glatz*, „Ikonotheka” t. 31 (2021).

¹⁶ This issue is not addressed by the church’s monographer: **H. Górska**, *Wrocławskie kościoły o drewnianej konstrukcji szkieletowej*, [in:] *Architektura Wrocławia*, Ed. **J. Rozpędowski**, Vol. 3: *Świątynia*, Wrocław 1997; **eadem**, *Zespół kościelno-szpitalny św. Urszuli i Jedenastu Tysięcy Dziewic na Przedmieściu Odrzańskim we Wrocławiu w dawnej ikonografii*, [in:] *Przedmieście Odrzańskie we Wrocławiu*, Ed. **H. Okólska, T. Głowiński**, Wrocław 2014.

¹⁷ *Die Kunstdenkmäler...*, Vol. 3, pp. 169–174.

¹⁸ See **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła luterańskiego autorstwa Valentina von Saebischa*, „RIHA Journal” 2022, No. 1, p. 16.

¹⁹ See **S. B. Klose**, *op. cit.*, p. 21.

²⁰ See *Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1. Januar 1911 bis 31. Dezember 1912, erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1913, p. 13.

²¹ See **M. Bukowski**, *Arsenal wrocławski przy Bramie Mikołajskiej*, Wrocław 1979, pp. 40–42; **H. Neumann**, *Das Zeughaus. Die Entwicklung eines Bautyps von der spätmittelalterlichen Rüstammer zum Arsenal im deutschsprachigen Bereich vom XV. bis XIX. Jahrhundert*, Koblenz 1991, p. 205.

²² See **M. Bukowski**, *op. cit.*, p. 40; **M. Burak**, *Siedziba Muzeum Militariów i Muzeum Archeologicznego, oddziałów Muzeum Miejskiego Wrocławia oraz Archiwum Budowlanego Miasta Wrocławia, oddziału Muzeum Architektury, d. arsenal Mikołajski*, [in:] *Leksykon architektury Wrocławia*, Ed. **R. Eysymontt [et al.]**, Wrocław 2011, pp. 201–202.

²³ See **M. Bukowski**, *Ratusz w okresie dwóch wojen: trzydziestoletniej i siedmioletniej*, [in:] **idem, M. Zlat**, *Ratusz wrocławski*, Wrocław 1958, pp. 62–63.

²⁴ See **J. Neugebauer**, *Der Zwinger und die kaufmännische Zwingerschützen-Brüderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermiliz und die Bürgerschützen-Brüderschaft*, Breslau 1876, p. 8; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben...*, p. 3.

²⁵ See **J. Neugebauer**, *op. cit.*, p. 8; **L. Burgemeister**, *Das Breslauer Rathaus*, Breslau 1913, pp. 10–11; **K. Gretschel**, *Valentin von Säbisch, sein Leben...*, p. 3; **K. Bimler**, *Das Breslauer Rathaus. Seine Gestaltung, Ausstattung und Baugeschichte*, Breslau 1941, pp. 74–75.

²⁶ The lot was described in the library catalogues as *Inwendige Verbesserung der Rathauses zu Breslau 1616* (**H. Markgraf, M. Guttmann**, *Katalog der Handschriften der Rehdigerana. Abt. 2 [R 503 – R 3100]*, BUWr, OR, n.d., Akc. 1967/3, p. 51).

²⁷ **L. Burgemeister**, *Das Breslauer Rathaus...*, p. 7.

²⁸ **K. Bimler**, *Das Breslauer Rathaus...*, p. 75.

²⁹ See **I. Bińkowska**, *Fotograficzna dokumentacja konserwacji ratusza wrocławskiego (1924–1937)*, [in:] *Imago Silesiae Inferioris online. Mapy, plany i widoki Dolnego Śląska ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie w sieci*, Ed. **G. Piotrowicz, E. Pitak**, Wrocław 2014.

³⁰ See **A. Śliwowska**, *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008, pp. 145–179.

³¹ **V. von Saebisch**, *Grundrisse von Schlössern*, BUWr, OR, Ref. No. R939.

³² See **P. Oszczanowski, J. Gromadzki**, *Theatrum vitae et mortis. Grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550 – ok. 1650* [exhibition cat.], February 1996, Historical Museum, Wrocław 1995, p. 96, 109; **E. Bożek-Leszczczyk**, *Projekt przebudowy zamku w Świnach*, [in:] *Szlachta na Śląsku. Średniowiecze i czasy nowożytne. Katalog wystawy „Rycerze wolności, strażnicy praw”*, 24 May – 9 November 2014, Copper Museum in Legnica, Ed. **J. Harasimowicz**, Legnica 2014, p. 161; **M. Świdrak**, *Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf autorstwa Valentina von Saebisch*, „Architectus” 2019, no 1; **idem**, *Niepublikowany projekt kościoła...*; **idem**, *Valentin von Saebisch i rozbudowa zamku w Siedlisku (1612–1619). Uwagi o nowatorstwie w architekturze śląskiej początku XVII w.*, „Roczniki Sztuki Śląskiej” Vol. 32 (2023).

³³ See **V. von Saebisch**, *Grundrisse...*, fol. 30v–37r.

³⁴ For example, the width of the internal doorways in an amphillade is 1.6 units of measurement, i.e. 93 cm, and the depth of the stair treads is 0.5 units of measurement, i.e. 29 cm. We are thus dealing with dimensions that still correspond to today’s architectural norms.

³⁵ See **E. Stamm**, *Staropolskie miary*, part 1: *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938, p. 24.

³⁶ See **V. von Saebisch**, *Grundrisse...*

³⁷ See **D. Frey**, *Architekturzeichnung*, [in:] *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Ed. **O. Schmitt**, Vol. 1, Stuttgart 1937, p. 993; **J. S. Ackerman**, *Architectural Practice in the Italian Renaissance*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 1954, No. 3, p. 8.

³⁸ See **K. Blaschke, M. Kurzej**, *Architectural Designs Attributed to Simon Pitz in the Collection of the Jesuit Archive in Glatz*, „Ikonotheka” Vol. 31 (2021).

³⁹ Na temat rysunku zob. **M. Horyna, J. Royt, J. Forbelsky**, *The Holy Infant of Prague*, transl. K. Hilská, Praha 1992, s. 71–82; **P. Vlček, E. Havlová**, *Praha 1610–1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998, s. 19–22; **R. Biegel**, *Plan for the Church of the Holy Trinity in the Lesser Town, Prague*, [w:] *Karel Škréta 1610–1674: His Work and His Era* [exhibition cat.], 26 listopada 2010 – 10 května 2011, National Gallery in Prague, ed. **L. Stolarová, V. Vlnas**, transl. L. Paukertová, B. Štefanová, K. Jones, Prague 2010, s. 516; **P. Vlček**, *Renesanční kostely*, [w:] *Umění české reformace (1380–1620)*, ed. **K. Horníčková, M. Šroněk**, Praha 2010, s. 253; **P. Macek, J. Bachtik**, *Giovanni Maria Filippi*, [w:] *Barokní architektura v Čechách*, ed. **idem**, **R. Biegel**, Praha 2015; **P. Uličný**, *Architektura v českých zemích 1600–1635*, [w:] *Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách 1600–1635*, ed. **idem**, Praha 2017.

⁴⁰ Zob. **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła...*

⁴¹ Zob. **P. Oszczanowski**, *W blasku rudołfińskiej Pragi*, [w:] *Śląsk – perla w koronie czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech*, red. **A. Niedzielanko, V. Vlnas**, Praha 2006.

⁴² Przyjęte w artykule określenia kierunków kardynalnych opierają się na identyfikacji położenia budynku przedstawionej w dalszej części tekstu. Wynika z niej następująca orientacja: lewa strona rysunku skierowana jest na wschód, górna na południe etc.

⁴³ Zob. **M. Zlat**, *Brzeg*, wyd. 2, popr., uzup., Wrocław 1979, s. 137–144; **M. Zwierz**, *Architektura wrocławskich szkół do roku 1885*, [w:] *Wrocławskie szkoły. Historia i architektura*, ed. **eadem**, Wrocław 2004, s. 177.

⁴⁴ Zob. **K. Bobowski**, *Wrocławskie szkoły elementarne i średnie od średniowiecza do końca XVIII wieku*, [w:] *Wrocławskie szkoły...*, s. 27.

⁴⁵ Zob. **J. Kundmann**, *Academiae et Scholae germaniae oder die hohen und niederen Schulen utschlands, insonderheit des Herzogtums Schlesiens mit ihren Buechervorraeten in Muenzen*, Breslau 1741, s. 32.

⁴⁶ Zob. **S. B. Klose**, *op. cit.*, s. 19.

⁴⁷ Zob. **C. Schönborn**, *Beiträge zur Geschichte der Schule und des Gymnasiums zu St. Maria Magdalena in Breslau*, t. 2: Von 1400–1570, Breslau 1844, s. 44.

⁴⁸ Zob. *ibidem*, s. 43–44.

⁴⁹ Zob. **J. Krčálová**, *Česká renesanční schodiště*, „Umění” t. 31 (1983).

⁵⁰ Zapóźnioną recepcję takich rozwiązań na Śląsku wskazała **E. Różycka-Rozpędowska** (*Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką XVI–XVII w.*, [w:] **A. Ryszkiewicz [et al.]**, *Sztuka około roku 1600. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie*, Lublin, listopad 1972, Warszawa 1974).

⁵¹ Zob. **M. Zlat**, *Chronologia i ogólne warunki rozwoju sztuki Wrocławia lat 1500–1650*, [w:] *Sztuka Wrocławia*, red. **T. Broniewski, M. Zlat**, Wrocław 1967.

⁵² Zob. **A. Kwaśniewski**, *Retrospektywne tendencje architektury ziem Królestwa Czeskiego w dobie renesansu (1500–1650). Uwagi o sensie ideowym konwencji stylowych*, [w:] *Slezsko – země koruny české. Historie a kultura 1300–1740*, red. **H. Daňová, J. Klípa, L. Stolarová**, Praha 2008; **O. Jakubec**, *Sakrální architektura v době posledních Rožmberků*, [w:] *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, red. **J. Panek**, České Budějovice 2011; **P. Kalina**, *Praha 1437–1610. Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*, Praha 2011, s. 161–171; **P. Krasný**, „Jestem katolíkem, a nie papistą”. Świadomość konfesyjna fundatorów a problem prowincjonalizmu architektury sakralnej w Europie środkowej około roku 1600, [w:] *Centrum, prowincje, peryferia. Wzajemne relacje w dziejach sztuki*, red. **P. Gryglewski, K. Stefański, R. Wróbel**, Łódź 2013.

⁵³ **A. Palladio**, *I quattro libri dell'architettura*, Venezia 1570, ks. 2, s. 14, 16, 17, 19; **S. Serlio**, *Il settimo libro d'architettura di Sebastiano Sergio bolognese*, Francofurti ad Moenum 1575, s. 5, 7, 103.

⁵⁴ Zob. **E. Pietrzak, M. Schilling**, *Der Brieger Rektor Melchior Laubanus (1568–1633) und seine Thermocrena Schafgotschia (1630) als Seitenstueck zur Nimfe Hercinie des Martin Opitz*, [w:] *Śląska Republika Uczonych*, red. **A. Mańko-Matysiak, M. Hałub**, Wrocław 2004, t. 1.

⁵⁵ **D. Fontana**, *Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto*, Roma 1590, tab. 65, 66, 79.

⁵⁶ Zob. **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła...*, s. 8–14.

⁵⁷ Zob. **G. Skalecki**, *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Der Einfluss Italiens auf das deutsche Bauschaffen*, Regensburg 1989, s. 68–69.

⁵⁸ Zob. *ibidem*, s. 53–108.

⁵⁹ Zob. **O. Pusch**, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, t. 4, Dortmund 1990, s. 179.

³⁹ On the topic of the drawing see **M. Horyna, J. Royt, J. Forbelsky**, *The Holy Infant of Prague*, transl. K. Hilská, Praha 1992, pp. 71–82; **P. Vlček, E. Havlová**, *Praha 1610–1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998, pp. 19–22; **R. Biegel**, *Plan for the Church of the Holy Trinity in the Lesser Town, Prague*, [in:] *Karel Škréta 1610–1674: His Work and His Era* [exhibition cat.], 26 November 2010 – 10 April 2011, National Gallery in Prague, Ed. **L. Stolarová, V. Vlnas**, transl. L. Paukertová, B. Štefanová, K. Jones, Prague 2010, p. 516; **P. Vlček**, *Renesanční kostely*, [in:] *Umění české reformace (1380–1620)*, Ed. **K. Horníčková, M. Šroněk**, Praha 2010, p. 253; **P. Macek, J. Bachtik**, *Giovanni Maria Filippi*, [in:] *Barokní architektura v Čechách*, Ed. **idem, R. Biegel**, Praha 2015; **P. Uličný**, *Architektura v českých zemích 1600–1635*, [in:] *Architektura Albrechta z Valdštejna. Italská stavební kultura v Čechách 1600–1635*, Ed. **idem**, Praha 2017.

⁴⁰ See **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła...*

⁴¹ See **P. Oszczanowski**, *W blasku rudołfińskiej Pragi*, [in:] *Śląsk – perla w koronie czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech*, Ed. **A. Niedzielanko, V. Vlnas**, Praha 2006.

⁴² The terms of the cardinal directions adopted in the article are based on the identification of the building location presented later in the text. This results in the following orientation: the left side of the drawing faces east, the upper side faces south, etc.

⁴³ See **M. Zlat**, *Brzeg*, 2nd ed., rev., suppl., Wrocław 1979, pp. 137–144; **M. Zwierz**, *Architektura wrocławskich szkół do roku 1885*, [in:] *Wrocławskie szkoły. Historia i architektura*, Ed. **eadem**, Wrocław 2004, p. 177.

⁴⁴ See **K. Bobowski**, *Wrocławskie szkoły elementarne i średnie od średniowiecza do końca XVIII wieku*, [in:] *Wrocławskie szkoły...*, p. 27.

⁴⁵ See **J. Kundmann**, *Academiae et Scholae germaniae oder die hohen und niederen Schulen utschlands, insonderheit des Herzogtums Schlesiens mit ihren Buechervorraeten in Muenzen*, Breslau 1741, p. 32.

⁴⁶ See **S. B. Klose**, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ See **C. Schönborn**, *Beiträge zur Geschichte der Schule und des Gymnasiums zu St. Maria Magdalena in Breslau*, Vol. 2: Von 1400–1570, Breslau 1844, p. 44.

⁴⁸ See *ibidem*, pp. 43–44.

⁴⁹ See **J. Krčálová**, *Česká renesanční schodiště*, „Umění” Vol. 31 (1983).

⁵⁰ The delayed reception of such solutions in Silesia was indicated by **E. Różycka-Rozpędowska** (*Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką XVI–XVII w.*, [in:] **A. Ryszkiewicz [et al.]**, *Sztuka około roku 1600. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie*, Lublin, listopad 1972, Warszawa 1974).

⁵¹ See **M. Zlat**, *Chronologia i ogólne warunki rozwoju sztuki Wrocławia lat 1500–1650*, [in:] *Sztuka Wrocławia*, Ed. **T. Broniewski, M. Zlat**, Wrocław 1967.

⁵² See **A. Kwaśniewski**, *Retrospektywne tendencje architektury ziem Królestwa Czeskiego w dobie renesansu (1500–1650). Uwagi o sensie ideowym konwencji stylowych*, [in:] *Slezsko – země koruny české. Historie a kultura 1300–1740*, Ed. **H. Daňová, J. Klípa, L. Stolarová**, Praha 2008; **O. Jakubec**, *Sakrální architektura v době posledních Rožmberků*, [in:] *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, Ed. **J. Panek**, České Budějovice 2011; **P. Kalina**, *Praha 1437–1610. Kapitoly o pozdně gotické a renesanční architektuře*, Praha 2011, pp. 161–171; **P. Krasný**, „Jestem katolíkem, a nie papistą”. Świadomość konfesyjna fundatorów a problem prowincjonalizmu architektury sakralnej w Europie środkowej około roku 1600, [in:] *Centrum, prowincje, peryferia. Wzajemne relacje w dziejach sztuki*, Ed. **P. Gryglewski, K. Stefański, R. Wróbel**, Łódź 2013.

⁵³ **A. Palladio**, *I quattro libri dell'architettura*, Venezia 1570, book 2, pp. 14, 16, 17, 19; **S. Serlio**, *Il settimo libro d'architettura di Sebastiano Sergio bolognese*, Francofurti ad Moenum 1575, pp. 5, 7, 103.

⁵⁴ See **E. Pietrzak, M. Schilling**, *Der Brieger Rektor Melchior Laubanus (1568–1633) und seine Thermocrena Schafgotschia (1630) als Seitenstueck zur Nimfe Hercinie des Martin Opitz*, [in:] *Śląska Republika Uczonych*, Ed. **A. Mańko-Matysiak, M. Hałub**, Wrocław 2004, Vol. 1.

⁵⁵ **D. Fontana**, *Della trasportatione dell'obelisco vaticano et delle fabbriche di Nostro Signore papa Sisto*, Roma 1590, tab. 65, 66, 79.

⁵⁶ See **M. Świdrak**, *Niepublikowany projekt kościoła...*, pp. 8–14.

⁵⁷ See **G. Skalecki**, *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Der Einfluss Italiens auf das deutsche Bauschaffen*, Regensburg 1989, pp. 68–69.

⁵⁸ See *ibidem*, pp. 53–108.

⁵⁹ See **O. Pusch**, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, t. 4, Dortmund 1990, p. 179.

Słowa kluczowe

architektura nowożytna, architektura Wrocławia, architektura gmachów szkolnych, projekty architektoniczne, Valentin von Saebisch

Keywords

modern architecture, architecture of Wrocław, architecture of school buildings, architectural projects, Valentin von Saebisch

References

1. **Bobowski Kazimierz**, *Wrocławskie szkoły elementarne i średnie od średniowiecza do końca XVIII wieku*, [w:] *Wrocławskie szkoły. Historia i architektura*, red. M. Zwierz, Wrocław 2004.
2. **Burgemeister Ludwig**, *Das Breslauer Rathaus*, Breslau 1913.
3. **Burgemeister Ludwig**, *Zwei Breslauer Architekten des 17. Jahrhunderts*, „Schlesische Zeitung” 1903, nr z 5 lutego.
4. **Fontana Domenico**, *Della trasportatione dell’obelisco vaticano et delle fabriche di Nostro Signore papa Sisto*, Roma 1590.
5. **Gretschel Karl**, *Valentin von Säbisch als Festungbaumeister. Ein Beitrag zur Befestigung Breslaus im Dreißigjährige Kriege*, „Schlesische Zeitung” 1918, nr z 4 stycznia.
6. **Gretschel Karl**, *Valentin von Säbisch, sein Leben und seine Tätigkeit am Breslauer Rathaus*, „Schlesische Zeitung” 1916, nr z 8 listopada.
7. **Klose Samuel Benjamin**, *Architectura Wratislaviensis. Das ist kurze Beschreibung der öffentlichen Gebäude der Stadt Breslau, wann und welch Jahr dieselben erbauet worden*, [w:] *Quellen zur Schlesischen Kunstgeschichte*, Hrsg. K. Bimler, z. 1, Breslau 1936.
8. **Oszczanowski Piotr**, *Przewodnik po bazylice pw. św. Elżbiety we Wrocławiu*, [w:] *idem*, W. Bronz, *Bazylika św. Elżbiety*, Wrocław 2003.
9. **Palladio Andrea**, *I quattro libri dell’architettura*, Venezia 1570.
10. **Pusch Oskar**, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, t. 4, Dortmund 1990.
11. **Różycka-Rozpędowska Ewa**, *Późnorennesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką XVI–XVII w.*, [w:] A. Ryszkiewicz [et al.], *Sztuka około roku 1600. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie*, Lublin, listopad 1972, Warszawa 1974.
12. **Schönborn Carl**, *Beiträge zur Geschichte der Schule und des Gymnasiums zu St. Maria Magdalena in Breslau*, t. 2: *Von 1400–1570*, Breslau 1844.
13. **Schultz Alwin**, *Die Breslauer Stadtbaumeister im sechzehnten Jahrhundert. Friedrich Gross – Hans Schneider von Lindau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift” 1870, nr 1.
14. **Skalecki Georg**, *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Der Einfluss Italiens auf das deutsche Bauschaffen*, Regensburg 1989.
15. **Śliwowska Anna**, *Uroczyste wjazdy monarsze do Wrocławia w latach 1527–1620*, Wrocław 2008.
16. **Świdrak Marek**, *Niepublikowany projekt kościoła luterańskiego autorstwa Valentina von Saebischa*, „RIHA Journal” 2022, nr 1.
17. **Świdrak Marek**, *Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf autorstwa Valentina von Saebisch*, „Architectus” 2019, nr 1.
18. **Zlat Mieczysław**, *Chronologia i ogólne warunki rozwoju sztuki Wrocławia lat 1500–1650*, [w:] *Sztuka Wrocławia*, red. T. Broniewski, M. Zlat, Wrocław 1967.
19. **Zwierz Maria**, *Architektura wrocławskich szkół do roku 1885*, [w:] *Wrocławskie szkoły. Historia i architektura*, red. eadem, Wrocław 2004.

Marek Świdrak, MA, marek.swidrak@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3999-5124

Graduated in law, art history and the protection of cultural property from the Jagiellonian University. He works at the Institute of Art History of the Jagiellonian University. Under the supervision of Andrzej Betlej, Professor at the Jagiellonian University, he is preparing his doctoral thesis on Valentin von Saebisch. His academic interests include modern architecture, monument preservation and cultural heritage management.

Summary

MAREK ŚWIDRAK (Jagiellonian University) / The St. Mary Magdalene School in Wrocław project by Valentin von Saebisch that was never built

Valentin von Saebisch (1578–1657) is known in the history of Wrocław mainly as a city fortifier. However, in addition to attending to the city's defences, he was also active there in the field of civil architecture. The aim of the article is to expand knowledge of Saebisch's design commitment responding to the needs of Wrocław. The analysis performed relates to four drawings that can be dated to the period 1616–1618, comprehensively depicting the design of a grand building. The architectural forms proposed by Saebisch are distinguished by a stylistic language typical of him yet isolated in Silesia, characteristic of the elite architectural foundations developed in the Rudolphine architectural circle. The specificity of the faithfully portrayed details makes it possible to identify the drawing as an unrealised design for the St. Mary Magdalene School in the location to which the institution's building was moved in the 18th century. Thus, Saebisch's identified project is a valuable source for research into the architecture of Wrocław at the dawn of the Thirty Years' War, as well as the non-fortification activities that this architect carried out to meet the city's needs.